

Pandemide Enformel Çalışmanın Değişen Biçimleri: “Patronsuz Kurye” Ağı Örneği

Batuhan ERSÖZ¹

ORCID: 0000-0002-1094-8220

Özge KAHRAMAN ERSÖZ²

ORCID: 0000-0002-6733-3139

Orhan Ertuğrul ONUR³

ORCID: 0000-0001-9453-3980

Öz

COVID-19 Pandemisi, makroekonomik göstergeleri olumsuz yönde etkilerken çalışma hayatının yeniden yapılanmasına sebep olmuştur. Kişiler arasındaki yüz yüze etkileşimin azaltılmasına yönelik alınan tedbirler, özellikle hizmetler sektöründeki birçok işletmenin faaliyetlerini durdurmasına ya da faaliyetlerini kısıtlı yöntemlerle sürdürmesine yol açarken aynı zamanda emek açısından da işsizlik, sosyal korumadan dışlanma, güvencesizlik gibi ciddi sorunlara neden olmuştur. Bu süreçte özellikle enformel istihdamın yaygın olduğu sektörlerde çalışanlar söz konusu sorunlarla baş başa kalmıştır. Pandemiye karşı alınan önlemler, yiyecek-içecek sektöründeki işletmeleri giderek daha fazla paket servis uygulamasına yoğunlaştırırken kurye hizmetlerinde önemli bir artış yaşanmış ve bu durum özellikle işsiz, gelirsiz ve korumasız kalan enformel çalışanların da bu faaliyete yönelmesine aracı olmuştur. Bu çalışmada, pandemi sürecinde İstanbul/Kadıköy’de kurulan ve pandemiden etkilenen çalışanlar ve işletmeler açısından alternatif bir enformel çalışma modeli sunan “Patronsuz Kurye (PK)” ağı incelenmiştir. Araştırmada, nitel araştırma yöntemi tercih edilmiş ve yarı yapılandırılmış soru formu kullanılarak derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda, PK’nın pandemide işini kaybeden çalışanlar için gelir vasıtası işlevi, uygulanan tedbirlerden dolayı müşteri sayısı azalan ve paket servise yönelen işletmeler içinse maliyeti azaltma işlevi gören bir organizasyon olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca PK’nın kendini özgür çalışma ortamı ve eşitler arası ilişkiler çerçevesinde tanımlaması dikkat çekmektedir. Ancak özgür çalışmanın, çalışma

1. Arş. Gör. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, batuhan.erso@gop.edu.tr

2. Arş. Gör., Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, ozgekahraman@mersin.edu.tr

3. Öğr. Gör., Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Sosyal Güvenlik Programı, orhannonur@gmail.com

zamanı ve molaların kuryeler tarafından belirlenebildiği esnek çalışma koşulları temelinde nitelendirildiği, oysa çalışma ilişkilerinin özü neticesinde bunun mümkün olamadığı açıktır. Karar alma süreçlerindeki eşit söz hakkının ise her zaman sağlanamadığı araştırma sürecinde açığa çıkmaktadır. Zira bu çalışma pratiğin iş kazası riski, sigortasızlık, güvencesizlik gibi koşullar altında, kısacası enformalite ekseninde deneyimlendiği görülmüştür. Bunların dışında PK'nın patronsuzluğu sürdürülebilirlik amacı doğrultusunda kurumsallaşmaya yönelik tartışmaların yürütüldüğü bir örgütlenme olduğu da anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Enformel Çalışma, Güvencesizlik Algısı, Patronsuz Kurye

Changing Forms of Informal Work during the Pandemic: The Case of "Patronsuz Kurye [Bossless Courier]" Network

Abstract

The Covid-19 Pandemic negatively affected macroeconomic indicators and led to the restructuring of working life. While the measures taken to reduce face to face interaction between people led many businesses, especially in the services sector, to cease their activities or to continue their activities with limited methods, it also caused serious problems such as unemployment, exclusion from social protection and precariousness in terms of labour. In this period, especially those working in sectors where informal employment is widespread have been left alone with these problems. While the measures taken against the pandemic have made businesses in the food and beverage sector increasingly focus on takeaway services, there has been a significant increase in courier services, and this has led informal workers, who are unemployed, incomeless, and unprotected, to turn to this activity. In this study, the "Patronsuz Kurye (PK)" [Bossless Courier] network, which was established in Istanbul/Kadıköy during the pandemic and offers an alternative informal working model for employees and businesses affected by the pandemic, is examined. In the research, qualitative research method was preferred, and in-depth interviews were conducted using a semi-structured questionnaire. As a result of the research, it was understood that PK is an organization that functions as a means of income for employees who lost their jobs during the pandemic, and as a cost-reducing organization for businesses whose number of customers decreased due to the measures implemented and who turned to takeaway services. In addition, it is noteworthy that PK defines itself in terms of a free working environment and relations between equals. However, it is clear that free work is characterised on the basis of flexible working conditions where working time and breaks can be determined by the couriers, whereas this is not possible due to the nature of

labour relations. The research also shows that it has been observed that equal participation in decision-making processes is not always ensured. On account of it has been observed that this working practice is experienced under conditions such as the risk of work accidents, lack of insurance, precariousness, in short, on the axis of informality. Apart from these, it is also understood that PK is an organization in which discussions on institutionalization are carried out in line with the aim of maintaining bosslessness.

Key Words: Pandemic, Informal Work, Perception of Precarity, Bossless Courier

Giriş

Pandemi ekonomik, sosyal, siyasi sonuçları itibarıyla tüm toplumsal yapı unsurlarını dolaysız biçimde etkilemiştir. Diğer kriz dönemlerine benzer biçimde bu etkinin en derinden hissedildiği alanların başında emek piyasaları gelmekte, pandemiyle birlikte işsizlik ve güvencesizlik ekseninde gelişen sorunlar derinleşmektedir. Emek piyasalarında ortaya çıkan bu sorunlar özellikle formel ile enformel arasındaki salınımın ve aralarındaki geçişkenliğin bu süreçte daha görünür olmasını da sağlamıştır. Enformel çalışanlar bu dönemde en fazla gelir kaybına uğrayan kesimler arasında yer almakta, ayrıca enformel çalışmanın yapısı neticesinde sosyal koruma yoksunluğu bu kesimler açısından pandeminin sosyo-ekonomik sonuçlarını derinleştirmektedir. Diğer yandan enformel çalışma pandeminin ilerleyen dönemlerinde yaşanan ekonomik olumsuzlukları aşabilmenin bir yolu olarak da organize olabilmektedir.

Bununla birlikte pandeminin sonuçları bütün sektörler açısından homojenlik göstermemekte, kimi sektörlerin pandemi sürecinden çok daha fazla etkilendiği görülmektedir. Yiyecek-içecek sektörü pandemiden en çok etkilenen sektörler arasında yer alırken, pandemi kısıtlamaları dolayısıyla paket servisi bu işletmelerin ekonomik olarak ayakta kalabilmelerinin tek yolu olmuştur. Bu makalenin konusu olan Patronsuz Kurye (PK) ağının kuruluşu bu süreçte yiyecek-içecek sektörünün paket servisi ve kuryelik hizmeti ihtiyacındaki artış sonucuyla pandemi sürecinde tampon mekanizma olarak genişleyen enformel çalışma pratiklerine özgün bir örnek teşkil etmektedir. Bu kapsamda araştırmanın amacı İstanbul-Kadıköy'de pandemi koşullarında ortaya çıkan ve büyüyerek faaliyetini sürdüren patronsuz bisikletli kurye ağının ortaya çıkış koşullarını, işleyişini ve organizasyon yapısını incelemektir.

Bu amaç doğrultusunda çalışmada öncelikle pandemi sürecinin emek piyasalarına etkileri yeniden yapılanma ve enformel çalışma bağlamında ele alınmakta, ardından pandemi sürecinde teslimat hizmetlerinin değişen yapısı, platform ekonomileri ve bisikletli kuryelik çerçevesinde incelenmektedir. Son olarak ise nitel araştırma sonucunda elde edilen saha bulgularına yer verilmekte, PK ağının

işleyiş süreci, pandemi ekseninde dönüşen yapısı ve çalışma ilişkilerinin farklı boyutları değerlendirilmekte, bu girişim içinde yer alan kuryelerin çalışma sürecine ilişkin yaklaşımları ele alınarak alternatif bir çalışma modeli organize etme iddiasındaki PK ağının nitelikleri analiz edilmektedir.

Pandemi Sürecinde Emek Piyasalarında Yeniden Yapılanma ve Enformel Çalışma

Pandemi, toplumların sağlık, sosyal ve ekonomik yönü bulunan özgün bir kriz deneyimlemelerine yol açmıştır. Öyle ki yaşamların yitilmesi, sosyalleşme faaliyetlerinin minimize edilmesi, işyerinin faaliyetlerinin kısıtlanması gibi görüngüler, gündelik hayatın olağan akışına aynı anda yansımıştır. Dünya Sağlık Örgütü'nün verilerinden (WHO, 2022) hareketle pandeminin seyrine bakıldığında, ilan edildiği Mart 2020 ile açıklanan ölüm istatistiklerine göre en çok kaybın yaşandığı ay olan Ocak 2021 arasındaki dönemin özellikle önem arz ettiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple, bu çalışmanın konusu bağlamında, pandeminin emek piyasalarını yeniden nasıl yapılandırdığını açığa çıkartırken söz konusu tarih aralığını içeren verilerin incelenmesi anlamlı olmaktadır.

Pandemiye karşı alınan tedbirlerin başında işyeri kapatmaları gelmektedir. Nitekim, 2021'in ortalarına dek dünya genelinde işçilerin %94'ünün tam ya da kısmi kapatmaların olduğu ülkelerde ikamet ettikleri saptanmıştır (ILO, 2022b: 2). Buradan hareketle, 2019'un son çeyreği kıstas alındığında ve yaklaşık oranlar ve sayılar kullanıldığında, 2020'de küresel çalışma saatlerinin %8,7'sinin kaybedildiği ve bu oranın 252 milyon tam zamanlı işe eşdeğer olduğu, 2021'de ise %3,6'sının kaybedilip bunun 106 milyona denk olduğu hesaplanmıştır (ILO, 2022b: 22). Tüm bunlar, dünya genelinde istihdamda meydana gelen azalmaya işaret etmektedir. Bu süreçte küresel istihdamdaki azalma işsizlik yanı sıra bilhassa işgücüne dahil olmama ile karakterize olmuştur. Öyle ki 2019'a kıyasla 2020'de işsizliğin 43 milyon ve işgücüne dahil olmama hâlinin 125 milyon arttığı, yine 2019'a kıyasla 2021'de işsizliğin 24 milyon ve işgücüne dahil olmama hâlinin 103 milyon yüksek olduğu tespit edilmiştir (ILO, WESO Data Finder). Bu süreçte ayrıca dünya genelinde işgücü gelirlerinde de düşüşler yaşanmıştır. Küresel işgücü gelirinin 2020'de %3,5 oranında düştüğü ve bu oranın 1,3 trilyon dolara karşılık geldiği ifade edilirken 2021'de kısmi bir toparlanmaya rağmen yine de dünyadaki her beş işçiden üçünün ortalama yıllık geliri 2019'un son çeyreğindeki düzeye ulaşamamıştır (ILO, 2022a: 9).

Pandemide emek piyasalarındaki yeniden yapılanma sürecinin esasen aralarında içsel bağlantıları bulunan ikilikler üzerinden şekillendiği fark edilmektedir. Bu bağlamda ilk olarak sektörel dinamikleri ele almak gerekmektedir. Pandemi krizinin yaratmış olduğu yeni koşulların, tüm sektörleri ve dolayısıyla sektörlerde çalışan kesimleri aynı düzeyde etkilemediği görülmektedir. İlgili verilere göre, söz konusu süreçte "en az etkilenen sektörler" arasında eğitim, sağlık ve sosyal hizmet faaliyetleri, kamu yönetimi ve savunma sektörleri yer almaktadır

(ILO, 2021a: 14). Dijitalleşme sayesinde eğitimin uzaktan yapılabilmesi, pandeminin her şeyden önce insan sağlığına darbe vurması karşısında sağlık hizmetlerinin zorunlu olarak devam ettirilmesi, kritik işler ve hizmetlerin kamu tarafından mecburen örgütlenip sürdürülmesi gibi durumlar neticesinde adı geçen sektörlerde çalışan kesimlerin pandemiden görece az etkilendiği açıktır.

Yine ilgili verilere göre, aynı dönemde “en çok etkilenen sektörler” arasında ise konaklama ve yiyecek-içecek hizmetleri, perakendecilik ve imalat sektörleri bulunmaktadır (ILO, 2021a: 13). Covid-19’un yayılmasını önlemeye dönük çalışma ortamında özellikle yakın mesafe gerektiren işyerlerine yönelik alınan kapatma vb. tedbirler kapsamında bazı sektörlerde çalışan kesimlerin pandemiden görece daha çok etkilendiği barızdır. Dolayısıyla, çalışanların pandemi sürecinde işsizlik ve gelir kaybı gibi sorunlardan etkilenme düzeyi esasen onların faaliyette buldukları sektörlerle göre doğrudan değişmiştir.

Diğer taraftan, aynı sektör içinde yer alan farklı işler de birbirlerinden ayrışabilmektedir. Nitekim sınırlı da olsa bazı kaynaklarda bu ayrıma değinilmekte, bir anlamda seçili bir sektörde “yükselen işler” – “gerileyen işler” ayrımı yapılabilir. Pandeminin ilk dönemlerinde beliren küresel eğilimlerden hareketle sektörleri analiz eden Keskin (2021), örneğin perakende sektöründe giyim perakendeciliğinin olumsuz, gıda perakendeciliğinin ise olumlu etkilendiğini belirtmekte, yiyecek ve içecek gibi aşırı standardize ürünler e-ticaret üzerinden daha sık talep edilmektedir. Yine aynı çalışmada, imalat sektöründe otomotiv üretiminin azaldığı ama medikal alet üretiminin arttığı söylenmektedir. Zira pandemi koşullarında gelecek belirsizliği varken büyük harcamalardan kaçınmak, buna karşılık, sağlık sorunları varken tıbbi harcamalara yönelmek gayet rasyonel gözükmektedir. Çalışmada son olarak ise, taşımacılık sektöründe yolcu taşımacılığının arka plana çekildiği fakat kargo taşımacılığının ön plana çıktığı önemle vurgulanmaktadır. Tahmin edileceği üzere bu durum, kısıtlama tedbirlerinden kaynaklanmaktadır ve ayrıca pandemi koşullarında insan hareketliliği ile mal hareketliliği arasında bir değişkenlik olduğunu da ortaya koymaktadır.

Taşımacılık hizmetlerine duyulan talep artışı aynı zamanda bu çalışmada da incelenen alternatif kurye hizmeti düşünüldüğünde merkezî bir konumda bulunmaktadır. Özellikle birçok işletmenin kısıtlamalar sonucunda mal ve hizmet sunumlarını sürdürmelerini sağlayan bu hizmet alanı, pandeminin özgün koşullarında yeni çalışma modellerinin geliştirilmesine de olanak tanımakta, belirli hizmetlerin geleneksel sunum biçimlerinden farklılaşmasının da önünü açmaktadır. Ancak kurye ve özellikle de yiyecek-içecek sektöründe sipariş teslimatında çalışan kuryelerin farklılaşan hizmet ve emek süreçleri bir sonraki başlık altında detaylandırılacaktır.

Gelinen noktada, pandeminin emek piyasalarını yeniden nasıl yapılandırıldığını Türkiye özelinde de incelemek gerekmektedir. Türkiye’de de muhtelif dönemlerde tamamen kapatılma, uzaktan eğitim, işletmelerin yarı kapasiteli olarak çalıştırılması ve saat sınırlamasına tabi tutulması gibi önlemlerle salgın süreci kontrol

altında alınmaya çalışılmıştır (Büyükbayrak, 2021). Bu bağlamda, Türkiye’de ilk vakanın görüldüğü tarih olan Mart 2020 ile tam kapanmanın son kez uygulandığı haftaların hemen akabindeki tarih olan Haziran 2021 arasındaki döneme odaklanmak gerekmektedir. Nitekim DİSK-AR (2021), TÜİK verilerinden hareketle hazırlanmış olduğu bir raporda, pandeminin ilk altı çeyreklik döneminde Türkiye’de emek piyasalarının ne şekilde etkilendiğine dair bazı önemli bulguları ortaya koymaktadır. Raporda, eşdeğer tam zamanlı istihdam kaybı oranının yüzde 13,2 olduğu ve bunun ortalama 3 milyon 613 bin kişiye tekabül ettiği belirtilmektedir. Raporda da ifade edildiği üzere, pandemi sürecinde uzaktan çalışma, kısa çalışma, dönüşümlü çalışma gibi atipik çalışma biçimlerinde artış olduğu bilinmekte ve bundan dolayı işbaşına olmayanların sayısının yükseldiği ve beraberinde haftalık ortalama fiili çalışma saatlerinin düştüğü kaydedilmektedir. Raporda 2014’ün ikinci çeyreği ile 2020’nin ikinci çeyreği arasında yapılan kıyaslamaya göre işbaşında olmayanların oranının yüzde 4’ten yüzde 21’e yükseldiği, haftalık ortalama fiili çalışma saatlerinin ise 47,4’ten 40,5’e düştüğü görülmekte ve bu iki konuda 2021’in ikinci çeyreğinde ancak kısmi düzelmelerin olduğu fark edilmektedir. DİSK-AR’ın (2022: 3-4) tüm pandemi döneminde çalışma hayatındaki gelişmeleri çözümlenmek üzere yaptığı bir alan araştırmasında ise örnekleme yer alan katılımcıların bu süreçte çalışma hayatında karşılaştıkları en önemli ilk üç sorunun işsizlik, düşük ücret ve enformel çalışma olduğu anlaşılmaktadır.

Pandemi sürecinde emek piyasaları yeniden yapılanırken görünür olan diğer bir ayırım, evvelce ifade edildiği üzere, sektörel devinimler üzerinden incelenebilmektedir. Bu hususta Türkiye’deki gelişmelerin küresel dinamiklerle paralellik gösterdiği fark edilmektedir. Öyle ki Balcı ve Çetin’in (2020: 27-28) TÜİK’in istihdam ve işsizlik verilerinden hareketle hazırlanmış oldukları projeksiyona bakıldığında, pandemiden “en az etkilenenler” arasında yine eğitim, sağlık gibi sektörlerin yer aldığı, benzer şekilde, “en çok etkilenenler” arasında gene imalat, yiyecek-içecek hizmetleri gibi sektörlerin konumlandığı görülmektedir. Ayrıca, pandeminin ortasında işsizlik riskinin en yüksek olduğu sektörlerde 10 milyondan fazla çalışanın istihdam hâlinde bulunduğu da anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, Türkiye genelinde de “yükselen işler” – “gerileyen işler” ayrımının tezahür ettiği anlaşılmaktadır. Daha önce bahsi edilen, küresel eğilimlerden hareketle sektörlerin analiz edildiği çalışmada (Keskin, 2021) yer alan aynı sektör içindeki işlerin gerilemesi/yükselmesi ile ilgili örnekler Türkiye’yi de kapsamaktadır. Bunun dışında bir başka çalışmada da kısmen benzer bir ayırma işaret edilmekte ve pandemi sürecinde farklı işler arasında oluşan eşitsizliğe vurgu yapılmaktadır (Meçik ve Aytun, 2020: 14).

Sektörler ve işler yanında emek piyasaları yeniden şekillenirken ortaya çıkan en önemli ayrımlardan biri ise bu çalışma için de merkezî konumda bulunan “enformel çalışma” – “formel çalışma” ayrımıdır. Pandeminin hemen öncesinde küresel istihdamın genel özelliklerine bakıldığında toplam istihdamın %61’inin enformel sektörde yer aldığı görülmektedir (ILO, 2020a: 19). Dolayısıyla, içinden

geçilen süreçte işyeri kapatmaları başta olmak üzere alınan tedbirler çerçevesinde, bilhassa enformel çalışanların (işçilerin ve işletme sahiplerinin) uzaktan çalışma imkânlarının olmadığı da dikkate alındığında işsizlik olgusunu daha fazla deneyimlemiş olmaları beklenmektedir. Ayrıca, resmi kayıtlarda bulunmayan bu kesimlerin devlet desteklerinden de büyük ölçüde mahrum kalmış olmaları öngörülmektedir. Nitekim, dünya genelinde sayıları 2 milyarı aşmış olan enformel çalışanın gelirlerinde pandeminin henüz ilk ayında dahi %60 dolayında seyreden düşüşe vurgu yapılmaktadır (ILO, 2020b: 1, 7). Bu çerçevede Covid-19 bağlamında yaşanan ekonomik gerilemenin geçmiş dönemlerde yaşanan finansal krizlere kıyasla doğrudan enformel çalışma açısından sonuçlar doğurduğuna da dikkat çekilmektedir (Thanh ve Duong, 2022).

Bununla birlikte, çeşitli ülkeler veya bölgeler özelinde yapılan araştırmalar da pandemi sürecinde emek piyasalarındaki enformel-formel ayrışmasını görünür kılmakta ve enformel çalışanların işsizlik, gelir kaybı, sosyal korumadan yoksunluk gibi durumlar neticesinde ciddi sıkıntılar içine girdiklerini ortaya koymaktadır (Kul Parlak ve Çiftçi, 2022: 105-108). Enformel çalışma temel olarak düzenlenmiş, kuralları belirli otoriteler tarafından tanımlanmış olan ekonomik aktivitelerin, bu kurallara bağlı olmaksızın sürdürülmesine işaret etmekte (Castells ve Portes, 1989), son derece geniş ve heterojen ekonomik faaliyetleri içeren enformel sektör içinde sıklıkla yasa dışı olan ile kayıt dışı olan birbirinin yerine geçebilmektedir (Portes, 2010; Jensen vd., 2009). Ayrıca bu iki alan tamamen birbirini dışlayan bir işleyiş içinde ortaya çıkmamakta, formel ile enformel ekonomik faaliyetler arasında geçişkenlikler gözlemlenmektedir (Merkel, 2019; Castells ve Portes, 1989).

Enformel çalışma genellikle geç kapitalist ekonomiler açısından önemli bir sosyal ilişki seti sunmakta, fakat özellikle kapitalist gelişmenin güvencesizlikle kurduğu ilişki çerçevesinde bu durum giderek küresel bir gerçeklik hâlini almaktadır. Bu süreçle ilgili olarak Breman ve van der Linden (2014), enformel çalışmanın güvencesizliğin artmasına paralel olarak giderek sadece Küresel Güney'in karşılaştığı bir çalışma normu olmaktan çıkarak, enformel ilişkilerin küresel alanda yayılımına ve kuzey ülkelerinin de çalışma normuna dönüşmeye başladığına dikkat çekmektedir. Ancak enformel çalışma, sonuçları itibarıyla sadece sektörel olarak heterojen bir yapı sunmamakta, aynı zamanda ülkelerin kurumsal işleyişi ve düzenlemeleri açısından da farklılıklarla karşılaşılması kaçınılmaz olmaktadır.

Enformel çalışmanın bu özellikleri ise emek açısından yukarıda da ifade edilen sorunları ve buna bağlı olarak sosyal koruma mekanizmalarını merkezi bir konuma getirmektedir. Enformel çalışanlar açısından sosyal koruma iki açıdan tartışılmalı bir noktada bulunmaktadır. İlk olarak formel sektörde istihdam edilenler belirli kamu ödemeleri çerçevesinde sosyal risklere karşı daha güvenceli bir pozisyonda bulunmaktadır (Daniels, 2004). Buna karşılık enformel çalışan-

ların büyük çoğunluğu hâlihazırda düşük gelirli, kayıt dışı ve güvencesiz olarak istihdam edilmektedir. Devletin giderek emek maliyetlerini düşürme üzerinden yeniden yapılandığı (Jessop, 1994), sosyal koruma mekanizmalarının vatandaşlık üzerinden değil, kayıtlı istihdamda bulunma üzerinden şekillendiği (Kul Parlak, 2016) bir işleyiş içinde enformel olarak çalışanların istihdamı görünmez olmakta, bu da bu alandaki çalışanların sosyal koruma dışında kalmasına neden olmaktadır. İkinci olarak enformel çalışanların görece düşük gelirli gruplardan oluşması ise belirli sosyal riskler karşısında çeşitli hizmetlerin piyasadan talep edilmesini de olanaksız hâle getirmektedir (Chen, 2008).

Ayrıca enformel çalışmanın düzenlenmesi ve buna bağlı olarak sosyal korumanın tesis edilmesi bir kurumsallaşma problemine de işaret etmekte, devletin rolünün giderek zayıfladığı bir işleyişte sosyal korumanın enformel çalışanlar için sağlanması zorlaşmaktadır. Bu kapsamda enformel çalışanlar için sosyal koruma sağlamanın önündeki engeller birkaç başlık altında tanımlanmaktadır: Yetersiz hukuki koruma, bilgi, uyum ve izleme mekanizmalarının eksikliği, formal finansal katılımın maliyetli olması ve güvensizlik sosyal korumanın enformel çalışanlar özelinde tesisinin önündeki engeller olarak nitelendirilmektedir (Miti vd., 2021). Bu bağlamda ifade edilen zorlukların denetim ve merkezî düzenlemeleri içerdiği açıktır ve özellikle giderek daralan kamu etkinliği düşünüldüğünde enformel çalışanlar için bu engellerin aşılabilmesi önemli bir tartışma alanı yaratmaktadır.

Öte yandan, enformel çalışma biçiminde karşılaşılan tüm bu sorunlara rağmen, pandeminin ilerleyen dönemlerinde çalışma hayatında enformalitenin yükseldiğine dair emareler de görülmektedir. Dewan ve Ernst (2020), pandeminin ağır koşulları altında en azından geçimlik düzeyde çalışmak isteyen bireylerin kayıt dışı ve esnek işlere giderek artan oranda yöneldiklerini ifade etmektedirler. Yazarlar, bu süreçte kayıt dışı ve esnek çalışma biçimleri artarken gelişmekte olan ülkelerde işsizliğin belli bir ölçüde azalacağını ama bunun güvence, ücret ve üretkenlik açısından daha düşük nitelikteki işlerle sağlanacağını vurgulamaktadırlar. Bu bağlamda yazarlar, hükümetlerin “herhangi bir iş, hiç çalışmamaktan iyidir” anlayışından vazgeçmelerini, bunun yerine, çalışma hayatına yönelik sosyal politika uygulamalarını geliştirmelerini önermektedirler. Ayrıca son derece çeşitli ve heterojen bir grup olan enformel çalışanların tamamının pandemiden eşit oranda kırılğan bir şekilde etkilenmediğine de dikkat çekilmektedir (Miti vd., 2021).

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO, 2021b: 13) ise, pandeminin ilerlemesi beraberinde çalışma hayatında enformalitenin artmasını daha ziyade kendi hesabına çalışma pratikleri üzerinden değerlendirmektedir. ILO'ya göre bu süreçte, genellikle düşük üretkenliği ve kayıt dışılığı içeren kendi hesabına çalışma durumuna geçişler dikkat çekmektedir. Öyle ki ILO, öncelikli olarak veri elde edebildiği ülkelerde kendi hesabına çalışanların istihdamının ücretli ve maaşlı çalışanlara kıyasla daha az düştüğünü belirtmektedir. Dahası, kendi hesabına çalışanlar ile

ücretli ve maaşlı çalışanlar arasındaki iş kayıplarının ikinci grup aleyhinde süregelen artma eğilimini de vurgulamaktadır. Fakat bu konuda ILO'nun yaklaşımı değerlendirilirken kendi hesabına çalışma pratiklerinin de tıpkı enformel çalışma örneklerinde olduğu gibi homojen bir yapıda bulunmadığının vurgulanması gerekmektedir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde vurgulanacak olmakla birlikte kendi hesabına çalışma da farklı sözleşme biçimlerinde ortaya çıkmakta ve küresel ölçekte güçlenen altsözleşme ilişkileri ve bu ilişkilerdeki tarafların çalışma üzerindeki denetimine bağlı olarak kendi hesabına çalışma, girişimcilik söylemi üzerinden perdelenen "bağımlı" bir nitelik kazanabilmektedir (Hammer ve Ness, 2021).

Bu kapsamda enformel çalışma açısından pandemi iki noktayı son derece görünür hâle getirmiştir. İlk olarak pandemi enformel çalışanların hem istihdamını etkilemiş hem de enformel çalışmanın özgün niteliklerine bağlı olarak sosyal koruma eksikliği bu alandaki emeği çok daha kırılgan bir yapıya kavuşturmuştur. İkinci olarak ister formel ister enformel çalışan olsun, pandemiye bağlı olarak iş kayıplarında enformel sektör ve istihdam olanakları önemli bir gelir alanı meydana getirmiş ve pandeminin ekonomik alandaki olumsuz etkilerinin giderilmesinde bir araç görevi görmüştür. Nitekim Alvarez ve Pizzinelli (2021) Kolombiya özelinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında enformel sektörün esnek yapısına vurgu yapmakta ve enformel sektör içinde yer alanların Covid-19'un ilk dönemlerinde meydana gelen kısıtlamalardan diğer sektörlerle göre daha fazla etkilendiğini ancak bu alandaki işlerin esnek yapısı sayesinde hızlı bir adaptasyon geçirdiklerini belirtmektedir.

Küresel ölçekte enformel çalışmanın pandemi ile kurduğu ilişkinin Türkiye'de de paralel sonuçlar meydana getirdiği görülmektedir. Kul Parlak ve Çiftçi'nin (2022: 93) TÜİK'in 2019 ve 2020 verilerini kullanarak yaptıkları çalışmaya bakıldığında, formel ve enformel sektörler arasında anlamlı bir ayrışmanın Türkiye emek piyasalarında da var olduğu görülmektedir. Yazarlar, inceledikleri dönemde formel sektörde belli bir ölçüdeki istihdam genişlemesine karşın enformel sektörde şiddetli bir daralmanın vuku bulduğunu ifade etmektedir. Özpınar'ın (2022: 50) TÜİK'in 2020'nin birinci çeyreği ile 2021'in üçüncü çeyreği arasındaki döneme ilişkin mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış verilerini derleyerek yaptığı çalışmada ise, 2020'nin birinci çeyreğinde %30,1 olan enformel istihdam oranının 2020'nin üçüncü çeyreğinde %33,4'e yükselip 2021'in üçüncü çeyreğinde tekrar %30,5 düzeyine inerek değişken bir görünüm sergilediği ifade edilmektedir.

Neticede, pandemi sürecinde emek piyasaları yeniden yapılanırken en çok etkilenen sektörler-en az etkilenen sektörler, yükselen işler-gerileyen işler ve enformel çalışma-formel çalışma gibi ayrımların belirlediği söylenebilmektedir. Bu kapsamda pandemi sürecinde enformel çalışanların formel çalışanlara kıyasla daha büyük sorunlar yaşadığı net bir şekilde görülmektedir. Öte yandan

enformel çalışma alanında faaliyet gösteren emek açısından özellikle pandemi- nin etkilerinin büyük oranda hissedildiği dönemlerde enformel çalışmanın farklı sektör ve biçimlerine de yönelmenin olanaklı olduğu ve enformalitenin farklı formlar üzerinden yeniden üretildiği bir yapıyla karşılaşıldığı görülmektedir. Bu çerçevede çalışmanın temel inceleme alanını oluşturan kurye hizmetlerinde pandemiye bağlı olarak artan talep bunun önemli bir örneğini oluşturmakta, bu nedenle bir sonraki alt başlık dahilinde kurye hizmetlerinin içeriği, farklılaşan emek yapısı ve özgün bir form olarak yiyecek-içecek sektöründe kurye hizmet- lerinin emek süreçleri değerlendirilecektir.

Teslimat Hizmetlerinin Değişen Yapısı: Platform Ekonomileri, Covid-19 Salgını ve Bisikletli Kuryelik

Kent mekânında genel olarak hareketlilik özel olarak ise metaların hareket- liliği sanayi ve ticaret açısından merkezî bir konumda bulunmakta, bu alandaki hareketliliği sağlayacak olan araçlar ve hizmet sunum biçimleri ise günden güne çeşitlenmektedir. Bu çerçevede yeni kentsel ulaşım araçlarının kullanımından (Ormond Jr, Ferreira, Afonso, & Telhada, 2019) profesyonel olarak lojistik alanında çalışmayan bireylerin kişisel hareketliliklerinin atıl kapasitelerini lojistik hizme- tinde değerlendirmeyi hedefleyen organizasyonel yaklaşımlara (Dündar, 2021) kadar geniş bir kapsamda hareketliliğin sağlanması hedeflenmektedir. Bununla birlikte teknolojinin kurye hizmetleri açısından konumu önemli bir noktada bu- lunmakta ve iki yönden bu alanı etkilemektedir. Öncelikle teknolojik gelişmelere bağlı olarak artan e-ticaret, teslimat hizmetlerine duyulan ihtiyacın doğrudan artmasına neden olmuştur. Örneğin Avrupa Birliği'nde 2008-2015 yılları arasın- da çevrimiçi satış yapan firmaların sayısının %7 artışla %20'ye ulaştığına ve her beş firmadan birisinin çevrimiçi ticaret içinde yer aldığına dikkat çekilmekte, aynı zamanda bu alandaki aktörlerin giderek daha fazla emek, esneklik ve bilgi iletişim teknolojilerinin kullanımına ihtiyaç duyduğu belirtilmektedir (Krastev, 2017: 37-38).

Küresel düzeyde artan meta hareketliliği ve buna paralel olarak yükselen taşımacılık hizmeti talebi, bu alanda faaliyet gösteren emek gücünün de farklı formlarda yeniden organize olması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Özellikle pan- demiyi birlikte artan e-ticaret taşımacılık sektöründe de ciddi boyutlarda bir emek ihtiyacı meydana getirmiş, bu ise firmalar açısından doğrudan büyüyen bir maliyet kalemi oluşturmuştur. Firmalar açısından artan maliyetlerin karşılanma- sında ise yeni taşımacılık modellerinin hayata geçirilmesinin önemli bir araç hâ- line geldiği görülmektedir. Bu çerçevede e-ticaret firmaları giderek geleneksel/ kurumsal kargo taşımacılık sistemlerinden uzaklaşarak, örneğin "esnaf kurye" modeli gibi taşımacılık modellerine doğru yönelmektedirler (Kıdak, 2021). Bu iş- leyiş temel olarak bağımsız, süreli iş sözleşmeleriyle "işçi" olarak istihdam edilen emeği "kendi işinin patronu" olduğu bir yapıya dönüştürmekte, ancak temelde

esnekleşme üzerinden maliyetlerin düşürülmesinin hedeflendiği bir organizasyon biçimine işaret etmektedir. Bu uygulamalar, küresel alanda 1970'lerde imatlardan hizmet sektörüne kadar birçok farklı noktada taşeronlaşma aracılığıyla elde edilen esnekliğin (Güler Müftüoğlu, 2008) taşımacılık alanındaki yansımalarını oluşturmaktadır. Böylece taşımacılık alanında faaliyet gösteren aktörler "işçi" pozisyonlarını yitirmeye başlamakta, giderek kendi nam ve hesabına çalışan "esnaflara" dönüşmektedirler.

Özellikle yeni teknolojilerinin kullanımına bağlı olarak farklı dijital platformlarda faaliyet gösteren kuryeler, kendi hesabına çalışmanın belirli niteliklerine sahip olsalar da aynı zamanda çalışma biçimlerine bağlı olarak hem sınırlı sayıda ve hatta bazı durumlarda tek bir aktöre hizmet sunmakta hem de bu sınırlılık çerçevesinde otonom çalışma niteliklerini kaybetmektedirler. Literatür çerçevesinde "bağımlı serbest çalışma" olarak tanımlanan bu ilişki biçimi serbest çalışma süreci ile işçileşme arasında muğlak bir alan meydana getirmektedir (Tokol, 2021; Williams ve Lapeyre, 2017; Muehlberger, 2007). Dijital platformlara bağlı olarak teslimat hizmetlerinde dijitalleşmenin post-fordist gelişmeyle kurduğu ilişkiye bağlı olarak esnekliğin merkezde yer aldığı yeni ve hızlı bir taşeronlaşma sürecine dikkat çekilmekte (Goods vd., 2019), emek açısından ise uzun ve belirsiz gelir ve çalışma saatlerine bağlı olarak çalışmaktan yasal koruma mekanizmalarının dışında konumlanmaya kadar geniş bir güvencesizleşme pratiği ile karşılaşıldığı ifade edilmektedir (Parwez ve Ranjan, 2021; Popan ve Anaya-Boig, 2021; Vieira, 2020). Çalışma organizasyonuna bağlı olarak kentsel mekânda sürekli hareketli olma zorunluluğu yoğun iş temposu sonucunda bu alandaki faaliyetleri doğrudan bir işçi sağlığı meselesine dönüştürmekte, trafik kazaları önemli bir risk alanını oluşturmaktadır (Vecchio vd., 2022; Sarkies vd., 2022). Çalışmanın kendine özgün yapısı sadece fiziksel tehlikeleri de beraberinde getirmemekte, aynı zamanda sosyal izolasyon ve dayanışma eksikliğine de dikkat çekilmektedir (Seetharaman vd., 2021).

Covid-19 süreci ise doğrudan teknolojinin yeme-içme hizmetleri açısından belirleyici olduğu bir aşamaya işaret etmektedir. Platformların etkinliği iki noktada takip edilebilmekte, doğrudan belirli mekânlar üzerinde hizmet sunumu gerçekleştirmeyerek sadece platformlar aracılığıyla faaliyet gösteren "bulut mutfaklar" gibi örnekler üretime işaret ederken (Tarınc ve Ülken, 2021; Alan ve Köker, 2022), siparişlerin ilgili yerlere formel/enformel kuryeler aracılığıyla ulaştırılması mekânsal dağıtımda platformların faaliyetlerini görünür kılmaktadır. Bu nedenle özellikle yeme-içme sektöründe kurye dağıtım hizmetlerinin takibi ve çalışma koşullarının analizi bu çalışmada incelenen "Patronsuz Kurye" ağı açısından anlamlıdır ve pandemi sürecinde artan hizmet talebinin hızlı ve esnek bir şekilde karşılanmasına işaret eden örneklerle (Morales, 2020: 94) uyumludur.

Teslimat hizmetleri bir süreç olarak sipariş talebinin oluşması, siparişi alan müşteriden ürünün alınması, sınıflandırılması, taşınması, teslim edilmesi ve öde-

me işleminin gerçekleştirilmesi şeklinde ilerlemektedir (Krastev, 2017). Kuryelik ise bir meslek olarak kendi özgün koşullarına sahiptir ve özellikle yeme-içme sektörü düşünüldüğünde yukarıda belirtilen sürece bağlı olarak zaman-mekân kısıtları içinde faaliyet göstermenin önemli bir örneğini oluşturmaktadır. Özellikle fiziksel nitelikler üzerinden takip edilebilecek bu özgün yönler, sürekli kent hareketliliğine dahil ve kent bilgisini gerektiren bir yapıda şekillenmekte, çoğunlukla motosiklet ve bisiklet gibi taşıtların kullanılması bu alanda çalışan emek gücünün güvenlik sorunlarıyla karşılaşmasına neden olmakta, trafik içinde kaza riskleri önemli bir tehlike alanı meydana getirmektedir (Seetharaman vd., 2021). Ayrıca taşınan ürünlerin niteliğine bağlı olarak da sorunlar meydana gelebilmekte, teslimat sürecinde taşınan paketlerin içeriğinin yasa-dışı olması gibi ihtimaller başka bir risk alanını oluşturabilmektedir (Day, 2015).

Bununla birlikte platformlar çerçevesinde yiyecek-içecek hizmetlerinde anlık talebe dayalı teslimat hizmetlerinin giderek büyüdüğüne dikkat çekilmekte, örneğin Hindistan'da yılda %25-30 arasındaki büyüme rakamlarıyla 8 milyar dolarlık bir piyasaya ulaşıldığı ifade edilmektedir (Parwez ve Ranjan, 2021). Sektör içinde faaliyet gösteren platformların artışına bağlı olarak çalışan sayılarında da artışlar meydana gelmiş, pandemi süreci de bu sayıların hızlı bir şekilde artmasına katkıda bulunmuştur. Bisikletli kuryeler açısından ise bu durum iki noktada takip edilebilmektedir. İlk olarak bisikletli kuryelik, platformlar çerçevesinde çalışanların bağımsız girişimciler olarak örgütlendiği bir yapıda görece az sermaye ve nitelikle çalışmaya olanak tanımaktadır. İkinci olarak bisiklet kullanmanın fiziksel aktivite ve spor çerçevesinde değerlendirilmesi platformlar açısından çalışmayı "oyunlaştırma" imkânını da beraberinde getirmektedir. Böylece hızla artan kurye talebinde hem kentsel emek havuzunun hızlı bir şekilde optimize edilmesinin hem de maliyetlerin azaltılmasının mümkün olduğuna dikkat çekilmektedir (Popan ve Anaya-Boig, 2021; Wehr, 2006). Ayrıca bisikletli kuryeler açısından alt-kültüre bağlı bir ortaklaşmaya da vurgu yapılmakta ve bisikletli kuryelerin kendilerini "sistemin dışında", ana akım yaklaşımlar haricinde konumlandırma niteliklerine de dikkat çekilmektedir (Fincham, 2007; Wehr, 2006).

Ayrıca teknolojinin bu alandaki etkinliği sadece platformlar özelinde enformel örgütlenmeleri beraberinde getirmemekte, aynı zamanda yeni ve enformel çalışma alanlarının ortaya çıkmasına da neden olmaktadır. Bu nedenle son alt başlık çerçevesinde kendine özgü bir çalışma modeli olarak beliren "Patronsuz Kurye" ağı değerlendirilecektir.

Pandemide Çeşitlenen Enformel İlişkiler Bağlamında Patronsuz Kurye Ağı Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, pandemi sürecinde enformel bir organizasyon olarak kurulan Patronsuz Kurye (PK) oluşumunun incelendiği bir vaka/durum analizidir. Creswel

(2016)'e göre vaka/durum, bir topluluk, grup veya süreçten oluşabilmektedir. Etnografi ve vaka arasındaki ilişkiyi ise etnografi metodunda incelenen tüm topluluk ya da grupların bir vaka/durum olarak ele alınabilmesiyle açıklamaktadır. Bu haliyle araştırmanın etnografik boyutu önem taşımaktadır. PK ağına ilişkin bu çalışma sosyo-kültürel ilişkiler ve bisiklet kullanımı bağlamında mekân; enformalite, güvencesizlik algısı ve çalışma ilişkileri kapsamında iktisadi; çevreci, kapitalist gelişme eleştirisi temelinde ise kültürel boyutlara sahip ve bu boyutların birlikte incelenmesini gerektiren bir araştırma sahasını oluşturmaktadır. Bir sosyal olguya ilişkin iktisadi ve kültürel boyutları içeren örüntüleri derin ve ayrıntılı inceleme çabası ise bizi etnografik çalışmalara götürmektedir (Yücesan-Özdemir, 2020: 23). Bilimsel bilgiye ulaşma sürecinde toplumsal ilişkileri temel alan, 'görünen'in ardındaki gerçekliği oluşturan yapı ve mekanizmaları, onların karşılıklı ve eş zamanlı olarak oluşturduğu toplumsal bütünlüğü kavramak (Yücesan-Özdemir, 2001: 336) etnografik araştırma yöntemiyle mümkündür. Tüm bu nedenlerle etnografik araştırma belirli sosyal koşul ve gruplarla çalışma açısından anlamlıdır (Fincham, 2006a).

Araştırmanın veri kaynakları mülakatlar başta olmak üzere gözlemler, semboller, eserler ve dokümanlar gibi çok sayıda veri kaynağını kapsamaktadır. Araştırma sürecine PK oluşumuna ilişkin haberler, belgeseller gibi dokümanların incelenmesiyle başlanmıştır⁴. Araştırma verilerini toplama sürecinde mekân ve sosyal ilişkiler bağlamında sistematik olmayan gözlemler önemli katkılar sağlamış, temelde ise gönüllü katılımcılarla gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerle elde edilen sistematik gözlemler ve verilerden yararlanılmıştır. Patronsuz kuryelerle yapılan saha araştırmasında kilit katılımcılar grubun etnografik özellikleri bağlamında ayrıca önem taşımış ve saha araştırmasının kimi zorluklarını aşmada önemli rolü olmuştur. Ayrıca sadece tek bir kilit katılımcı üzerinden gönüllü katılımcılara ulaşılmamış, kartopu örneklem yöntemi ve sosyal medya platformları gibi çeşitli kanallar aracılığıyla katılımcılara erişim sağlanmış ve katılımcı profili çeşitlendirilmiştir. Katılımcıların yaş aralığı 22-54 arasında konumlanmakta, saha bulgularında detaylandırılacağı üzere öğrenci, emekli, yazılımcı, işletmecisi gibi farklı mesleki ve toplumsal arka planlardan oluşmaktadır. Katılımcıların PK ağında çalışma süresi ise en az 3 ay en fazla ise 2 yıl 9 ay olarak belirtilmektedir. Ayrıca özellikle pandemi sürecinde farklılaşan deneyimlerin anlaşılması adına katılımcılar sadece hâlâ aktif olarak PK ağında faaliyet gösterenlerden seçilmemiş, anlamlı bir süre boyunca PK'da faaliyet gösteren ve şu anda aktif olarak PK ağında çalışmayan katılımcılara da çalışma kapsamında yer verilmiştir.

4. Ayrıntılı bilgi için bkz. TRT Haber (28 Ekim 2021), Patronsuz Kurye işbaşında, https://www.youtube.com/watch?v=n7DfOi82dl&ab_channel=TRTHaber (10 Kasım 2022); Artı TV (9 Ağustos 2021), Patronsuz Kurye Kısa Belgesel, https://www.youtube.com/watch?v=Py9ajtLOta0&ab_channel=Art%C4%B1TV (10 Kasım 2022); İnsan Hikayeleri (9 Mayıs 2021), Patronsuz Kurye Belgeseli, https://www.youtube.com/watch?v=PpSgLRZOal&ab_channel=%C4%B0nsanHikayeleri (10 Kasım 2022); +90 (3 Şubat 2022), Patronsuz Kurye olmak "Emek sömürsü yok, herhangi bir aracı yok", https://www.youtube.com/watch?v=XDFV5Bqu6aA&ab_channel=%2B90 (10 Kasım 2022); filmeks (6 Temmuz 2021), 2-0 belgesel / 2-0 documentary, <https://www.youtube.com/watch?v=uZYjbKhZ5TY> (10 Kasım 2022).

PK'nın faaliyet alanının mekânsal olarak sadece İstanbul/Kadıköy ile sınırlı olması neticesinde çalışma sadece bu bölgede gerçekleştirilmiştir. Araştırmacıların, araştırmanın gerçekleştirildiği mekâna ilişkin uzun yıllara dayalı mekânsal deneyimlerinin ve buna bağlı olarak sistematik olmayan gözlemlerinin bulunması çalışmaya önemli düzeyde katkı sağlamıştır. Kadıköy'ün sosyolojik, fiziki ve kültürel boyutlarda uzun yıllardır mekânsal olarak deneyimlenmesi araştırmanın tasarım sürecinden bulguların analizine kadar tüm aşamalarında önemli yer kaplamıştır. Bu deneyim ve gözlemler özgün etnografik özelliklere sahip olan sahanın hızlı tanımlanmasına imkân sağlamış, mekâna ilişkin ortak deneyimler, sahaya ilişkin zorlukların aşılmasında ve katılımcılar ile ortak dilin kurulmasında etkili olmuş, özellikle PK'nın ortaya çıkış sürecinde katılımcılar tarafından sıkça atıf verilen «Kadıköylü olma», esnaf profili ve kültürel özelliklere ilişkin vurguların analizine önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Derinlemesine görüşmeler yarı yapılandırılmış soru formu yardımıyla gerçekleştirilmiştir⁵. Nitel araştırmalarda mülakatlar katılımcıların cevaplarının tekrarlanmaya başladığı noktada doygunluğa ulaşmaktadır (Creswell, 2016). Nitel araştırmalardaki bu doygunluğa ulaşma kriteri temel alınarak saha araştırmasında 17 katılımcı ile 07.08.2022-22.09.2022 tarihleri arasında çevrimiçi derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Nitel araştırmalarda kullanılan derinlemesine görüşme tekniği sosyal olguların görünüşünün ötesindeki gerçekliği, olgu, süreç ve ilişkinin özüne inmeyi, onu bütüncül bir biçimde ayrıntılarıyla kavramayı olanaklı kılmaktadır (Kümbetoğlu, 2008: 72).

Görüşme yapılan kuryelerin gerçek isimlerine makalede yer verilmemiş, kullanılan isimler araştırmacılar tarafından kodlanarak anonimleştirilmiştir. Ayrıca yine çalışmada yer alan firma, dijital platform ve işletme isimleri de "A", "B", "C" şeklinde kodlanarak anonimleştirilmiştir. Mülakatlar gönüllü katılımcıların açık onayı ile kayıt altına alınmıştır. Veri analizi aşamasında yazıya dökülen mülakatlar ve alan notları içinde uç noktalar tespit edilmiştir. Alan notlarının özeti ve mülakat dökümleri çıkarıldıktan sonra soyut ve somut düzeyde kodlamalar gerçekleştirilmiş, ardından bu kodlar daha önce belirlenmiş olan temalar çerçevesinde düzenlenmiştir. Oluşturulan kategoriler literatürdeki analitik çerçeveye oturtulmuştur (Creswell, 2016).

Araştırmanın Bulguları

Patronsuz Kurye'nin Kurulma Hikayesi ve Yaklaşımı

Patronsuz Kurye (PK) girişiminin kuruluşunun ilk adımı, daha önce farklı sosyal projelerde yer almış Engelsiz Pedal Derneği'ne üye bisikletçiler tarafından pandemi sürecine özgü bir dayanışma fikriyle atılmıştır. Girişimin kurulma hi-

5. Bu çalışma, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurul Başkanlığı tarafından 03.08.2022 tarih ve 85434274-050.04.04/607837 sayılı kararı kapsamında etik açıdan uygun bulunmuştur. Saha araştırmasına etik kurul onayının ardından başlanmış olup, gönüllü onan formu katılımcılar tarafından onaylanmıştır.

kayesinin dayanışma temelinde bir sosyal proje olması katılımcıların özellikle vurgu yaptıkları noktalardan birini oluşturmaktadır. Böylece Kadıköy özelinde bisikletçilerden oluşan bir dayanışma ağı hedeflenmiştir. Ayrıca sosyal bir proje olarak başlayan bu süreç içinde organizasyon; yalıtımlı çanta, yağmurluk, telefon tutacağı gibi hibeler de edinmiş ve bu ekipmanların temini ilerleyen süreçte PK organizasyonunun esnafla ekonomik bir ilişki kurarak büyümesinde önemli bir rol oynamıştır. PK'yı pandemi sürecinde hem ekonomik güçlükler yaşayan esnafın hem de işsiz kalanların ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir yapı olarak tanımlayan katılımcı Ahmet, kuruluş hikayesini şöyle aktarmaktadır:

Üzerine para verseniz ben paket servise girmem diyecek çok butik, çok şık, Kadıköy'ü Kadıköy yapan ... o çok tatlı, naif Kadıköy'e özgü kafelerin, barların zoraki şekilde paket servise geçmeye başladığı, ... paket servise hiç bilmeden adım attıkları bir anda, kafalarının en karışık olduğu o anda ben de bu kafelerden birinde çay içerken (işletmenin) sahibinden gelen teklifle ilk paketi attım. Sonra o dedi ki 'Ben seni arayayım. Bu, 'A Firması', 'B Firması'⁶ %40'a yakın komisyon alıyor. Ben ona %40 vereceğime sana %20'sini veririm' dedi. 'Ben hatta sana %40'ını vermeye razıyım' dedi. Ben dedim 'yok abi madem %40 alıyorlar', ben bir kere duyunca şaşırıp zaten, bari dedim 'bana yarısını ver, %20'sini ver' dedim. O da 'tamam' dedi. Ama sonrasında hemen takip eden günlerde beni konuya komşuya da önerdi. ...3-4 mekânla başlayan süreç ikinci hafta gibi ... 10-15 mekân oldu.

Semt halkıyla ve esnafla dayanışma yanında çevrecilik vurgusu, ilerleyen süreçte PK üyelerince ortak kabul gören temel felsefelerini oluşturmada önemli bir etken olmuştur. Nitekim hem medyaya yaptıkları açıklamalarda⁷ hem de kaleme aldıkları manifestoda (Patronsuz Kurye, 2021) bu yaklaşıma yer verilmiştir:

Amacımız yerelimizdeki işletmelerle ve fikir ortaklarımızla birlikte sosyal sorumluluk üstlenerek Kadıköy'den başlayarak İstanbul'un lojistiğini ve yaşam kalitesini dönüştürmek: motosiklet ve otomobil gü-rültü kirliliğini Kadıköy'den uzaklaştırarak sessiz ve çevreci bisiklet ile değiştirmek.

PK'nın kuruluş hikayesine bakıldığında, bisikletin günlük yaşamlarında önemli bir yeri olan ve geçmişte farklı sosyal projelerde bulunan bisiklet severlerin pandemi sürecinde önce Covid'li hastalar ve 65 yaş üstü semt sakinleriyle dayanışma fikriyle başladığı, sonrasında ise ciddi ekonomik güçlüklerle karşı karşıya kalan esnafla ve işsiz kalanlarla dayanışma pratiğine evrildiği anlaşılmaktadır.

6. Çevrimiçi sipariş siteleri kastedilmektedir.

7. Patronsuz Kurye ağını anlatan bir belgeselde üyelerin yaklaşımları açıkça görülmektedir. Bkz. filmeks (6 Temmuz 2021), 2-0 belgesel / 2-0 documentary", <https://www.youtube.com/watch?v=uZYjKHz5TY> (10 Kasım 2022).

Online yemek siparişi alan sitelerin yüksek komisyon ücretleri talep etmeleri PK ile çalışan işletme sayısını, farklı meslek gruplarına mensup insanların pandemi sürecinde işsiz kalmaları ise PK'daki kurye sayısını hızla artıran etkenler olarak görülmektedir.

Organizasyonel Sürecin İşleyişi

Patronsuz Kurye (PK) ağının organizasyonel yapısının sipariş sürecinin oluşumundan, karar alma ve esnaflarla kurulan ilişkilere kadar geniş bir yelpazede hem girişimin özellikleri hem de sürecin enformel örgütlenmesine bağlı olarak özgün nitelikler ortaya koyduğu görülmektedir. Bu nedenle organizasyonel yapının belirli başlıklar altında değerlendirilmesi açıklayıcı olmaktadır.

- Vardiyaların Belirlenmesi, Sipariş ve Teslimat Süreci:

PK'nın kuruluşuyla birlikte sipariş veren esnaf ve kurye sayısının hızla artması sürecin organizasyonunda vardiya sisteminin oluşturulması ihtiyacını doğurmuştur. Bu çerçevede bir iş günü, sabah 10.00'dan gece 01.00'e kadar her biri 3 saatlik olmak üzere 5 ayrı vardiyaya bölünmüştür. Vardiyalar, bunu düzenlemekten sorumlu olan PK üyesi tarafından bir gün önce WhatsApp aracılığıyla paylaşılmakta ve kuryeler kendi istedikleri saat dilimini belirterek isimlerini yazdırmaktadır. Saat dilimlerinde çalışacak kişileri belirleme sürecinde ilk talep edenin önceliği olduğu ve diğerlerinin sırasıyla yazıldığı katılımcılarca belirtilmektedir. Genel itibarıyla sabah vardiyasında sipariş yoğunluğu daha az olduğu için 2 kişi, diğer vardiyalarda ise 4-6 kişi sahada çalışmaktadır. Kimi katılımcılar, sabah ve akşam saatlerinde sipariş yoğunluklarının oldukça farklı olmasından kaynaklı olarak vardiyaların belirlenmesinde zaman zaman adaletsizliklerin yaşandığı yönünde yakınmaların olduğunu söylemektedir. Görüşmeler sırasında her gün sahaya yaklaşık 8-10 kuryenin çıktığı, toplamda 55-60 kişilik bir kurye ağının oluşturulduğu ve siparişlere ilişkin bütün süreçlerin yine WhatsApp uygulaması üzerinden koordine edildiği öğrenilmiştir.

- Ücret Sistemi ve Ortalama Ücretler:

PK girişimi, kurulmasından kısa bir süre sonra adına "pedalmetre" dedikleri bir ücret sistemini geliştirmiştir. Online sipariş sitelerinin uyguladığı yüzde üzerinden işleyen ücret sisteminin yarattığı sorunlara karşı alternatif olarak pedalmetre sisteminin ortaya çıkışını Ahmet şöyle aktarmaktadır:

Bu sömürünün ve aslında bu abesliğin bu yüzde muhabbeti ile olduğunu ben fark ettim. Şöyle şimdi 100 liralık bir siparişin (yaklaşık) %40'ını 'A Firması'⁸ alıyor. ... Ama şöyle bir durum var. 15 liralık bir sipariş de gelse ... Çok uzak bir noktaya sipariş gelse de %40'ını aslında istiyor. ...Lüks restoranlar için olay işin içinden çıkılmaz bir hal al-

8. Çevrimiçi sipariş sitesi kastedilmektedir.

yor. Çünkü adamların her siparişi 400 liralık, 300 liralık, yeri geliyor 600 liralık. ...İşin en komik tarafı da tüm bu siparişler o lüks mekânın yakın çevresinden geliyordu. Yani aynı semtte iki yan sokaktan bir sipariş geliyor 400 liralık ve bir anda 400 liranın %40'ını ...vermek zorunda kalıyordu. ...Benim hakkımın, ederimin aslında kilometreye göre hesaplaması gerektiğini düşünüp dedim ki ben dedim paket başı 5 liraya yapıyorum, 1 kilometreye kadar sonraki her 500 metrede bir de 2,5 lira arttırıyoruz dedim.

Online yemek siparişi alan sitelerde yüzde usulüyle yüksek ücretlendirme sistemlerinin uygulanması, PK'nın Kadıköy'deki esnaf ağını hızla genişletmesinde ve pandemi sonrasında da varlığını sürdürebilmesinde önemli bir etken olmuştur. Çalışmanın yapıldığı dönemde pedalmetre tarifesi "1 kilometreye kadar 10 TL, her 500 metrede bir artı 3,5 TL" şeklinde tasarlanmıştır.

Ortalama ücretlere ilişkin katılımcıların çoğu aylık ortalama bir ücret telaffuz etmenin mümkün olmadığını, çalışılan vardiya gününe, saatine, bahşişe, mevsime göre gelirlerinin oldukça değişkenlik gösterdiğini vurgulamaktadır. Kuryelerin yüksek ücret kazandıkları kanısının doğru olmadığını belirten katılımcılar, söz gelimi bir gün 300 lira kazanırken ertesi gün ancak 50 lira kazanabildikleri günler olduğunu ifade etmektedirler. Görüşmecilerin bir kısmı haftalık 6 gün 8-9 saatlik bir çalışmayla ayda asgari ücret civarında bir kazanç sağlayabilmelerinin mümkün olduğunu belirtirken bir kısmı ise çalışma sistemi gereği bunun olanaklı olmadığını vurgulamaktadır:

Hani günde ben 18 saat çalışacağım ve bütün paketleri ben taşıyacağım. Evet, 400 lira kazanırım. Ama orada görev dağılımı var. Günü ikiye bölüyoruz ya da günü üçe bölüyoruz. (Burak)

- İşbölümü:

PK'nın kuruluşuyla birlikte hem kurye sayısı hem de çalışılan işletme sayısı hızla arttığından yeni işletmelerle görüşme, vardiyaların düzenlenmesi, ekipmanların tamirâtı vb. işlerle ilgilenecek ekiplerin kurulması ihtiyacı doğmuştur. Saha araştırması sürecinde katılımcıların işbölümü kavramına kuryeler arasındaki eşitliğe tezat bir anlam yükledikleri için mesafeli yaklaştıkları açıkça gözlenmektedir. Hiyerarşiye karşı olan tutumları manifestolarında da şu şekilde yer almaktadır (Patronsuz Kurye, 2021):

Patronsuz Kurye'de patron, operasyon yöneticisi, vardiya amiri, takım lideri yok! Herkes yeteneğine ve kapasitesine (enerjisine) göre görevleri ve çalışma saatlerini üstlenir.

İşbölümü ve hiyerarşi konusunda genel eğilimden daha farklı düşünen Ayşe ise, yaklaşımını şöyle ifade etmektedir:

Topluluk içerisinde yaşadığımız için illaki bize görev veren insanlar olacak. Bizim yanlışımızı söyleyen ya da bizi bir şeye yönelten insanlar olacak. Bence patronsuz olmak tamamıyla kendi işini, kendi emeğini yaparken kendi irademle seçimini yapmak. ...Birisinden dikte almak zorunda olabilirim. ...Patronsuzluk benim o kişiyi seçebiliyor olmam bence. ... Zaten o olmadığında bir kaosa dönüşüyor her şey. Bir görev dağılımı olmalı. ... Açıkça şunu söyleyebiliyorum 'ya bu bana göre değil. Bana başka bir iş verin, shiftleri⁹ şu (kişi) zaten kolay kolay hallediyordu, o anda kalsın'.

İşin ilerleyen aşamasında kendiliğinden bir işbölümünün ortaya çıktığı açıkça görülen PK'da, dönem dönem çeşitli tartışmalar yürütülmekle birlikte yine de ortak kabul görmüş bir yönetim sisteminin kurulmadığı anlaşılmaktadır. Ancak mevcut işbölümünde kuryelik dışında kalan organizasyonel işleri üstlenen kişilerin harcadığı emek ve zaman konusuna dair nasıl bir çözüm bulunduğu sorusu en çatışmalı noktalardan birine işaret etmektedir. Kuryelerin büyük bir bölümü paket taşımak dışındaki işler için kazanç sağlayan hiç kimsenin olmadığını ve herkesin farklı işler bağlamında birbirini desteklediğini vurgulasa dahi görüşmelerin ilerleyen aşamalarında bu konunun PK toplantılarında tartışıldığı ve bazı çözüm önerilerinin denendiği açığa çıkmaktadır. Öyle ki esnaflarla iletişimin sağlanması, vardiyaların düzenlenmesi gibi koordinasyon gerektiren işlerde emek ve zaman harcayan kişilere yönelik bir fon oluşturulması ve bu sayede bu kişilerin desteklenmesi tartışılmıştır. Bir zaman, her kuryeden paket ya da vardiya başına belli bir ücret (pandemi sürecinde paket başı 50 kuruş, 75 kuruş gibi) kesilerek bir fon oluşturulması kararlaştırılmış ancak bu yalnızca birkaç ay uygulanabilmiştir. Fona her kuryenin gönüllü bir biçimde katkı sunmaması, kuryelik dışındaki işlerin ücretlendirilmesine dair ortak bir görüşün olmaması gibi nedenlerle fon sisteminin sürdürülemediği görüşmeler aracılığıyla açığa çıkmaktadır.

- Denetim Mekanizması:

PK içinde vardiyaya geç gelme veya gelmeme gibi sorunlara karşı zamanla farklı denetim mekanizmalarının uygulandığı görülmektedir. Önceleri sahadaki bu aksaklıkları herhangi bir yaptırım uygulamadan çözmeye çalıştıkları ancak daha sonra bu sorunların sürekli hâle gelmesiyle farklı yöntemlerin denendiği anlaşılmaktadır. Ömer, konuya ilişkin şunları söylemektedir:

Mimli olan arkadaşlarımız vardı üç defa, üç-dört defa üst üste gelmiyordu mesela. Bu tür arkadaşlarla bir şekilde konuşup, bunun bize zarar verdiğini söyleyip onu uzaklaşmaya davet ediyorduk oluşumdan veya bize tekrar (düzgün) çalışma sözü vermesini istiyorduk.

9. Vardiya.

Ömer'in bahsettiği uzaklaştırma süreci, gecikme ya da gelmeme sorununu çözüme ilişkin kurye tarafından bir adım atılmaması durumunda toplantılarda oy çokluğu ile alınan kararlar arasındadır. Çalışmanın yapıldığı dönemde uygulanan denetim mekanizması ise "joker" sistemidir. Bu sistemde, vardiyasına geç gelen ya da gelmeyen kişi makul bir mazereti yoksa bir sonraki iş gününde joker eleman olarak çalıştırılmaktadır. Joker eleman sahada aktif olarak bulunmasına karşın sıra sistemine dahil edilmemekte, ancak sahadaki diğer tüm kuryeler paket taşıdığı anda gelen siparişe gidebilmektedir. Dolayısıyla, sahada bulunmasına rağmen sıraya dahil edilmeyerek az sayıda paket taşıyıp düşük gelir kazanma temelinde bir ceza sisteminin oluşturulduğu görülmektedir.

- Karar Alma:

PK'da karar alma süreçleri genellikle düzenli yapılan haftalık toplantılar üzerinden işletilmeye çalışılmaktadır. Bu süreçte herkesin eşit söz hakkına sahip olduğu katılımcıların önemli bir kısmı tarafından önemle vurgulanmaktadır. PK'nın manifestosunda konuya ilişkin maddesi ise şöyledir (Patronsuz Kurye, 2021):

Doğrudan Demokrasi!

Kollektif'ten kooperatifleşmeye evrilirken kararları oy birliği ile alıyor; ister pedal çevirsin isterse farklı şekillerde destek olsun, bütün pedal arkadaşlarımızın karar süreçlerine eşit katılımını gözetiyoruz.

Karar alma süreçlerinin kolektif ve eşitler arası bir şekilde işletilme çabasının da çeşitli sorunlara yol açabildiği bazı katılımcılar tarafından dile getirilmektedir. Ömer, konuya ilişkin şunları aktarmaktadır:

En büyük problemimiz karar alma süreçleriydi. Kararlar alındıktan sonra kararları sorgulama süreciydi. Ama temel metodumuz şuydu; ... haftada bir gün toplantı günü yapıyorduk. ...hani 30 kişi kuryelik yapıyorsa genelde üçte biri katılırdı toplantıya. 10 kişi olarak bu tür kararları görüşüyorduk, konuşuyorduk. Daha sonrasında bunları öneri olarak WhatsApp gruplarında arkadaşlarımızla paylaşıyorduk. ...Toplantıya gelen insanlarla beraber ortak bir karara varıyorduk. Bazen bu oy çokluğuyla oluyordu, bazen oy birliğiyle oluyordu. Daha sonrasında oy çokluğuyla alınan kararlarda azınlıkta kalan, ret veya onay oyu veren diğer insanlar memnun olmadıkları için bunu bir konsensüse dönüştürmeye karar verdik. Yani karar alırken herkes onay vermedikçe kararı devreye koymuyorduk. Bu 1,5-2 ay kadar sürdü bu çalışma. Daha sonrasında bunun da verimini alamadık.

Karar alma sürecine ilişkin farklı yöntemler geliştirmesi ve hiyerarşik bir mekanizma oluşturmadan kolektif bir yapı sürdürme amacı PK'yı akademik olarak

incelemeye değer bir örneklem hâline getirmektedir. Bu hâliyle işleyen bir karar sürecinde sorunlar yaşandığı açıkça görülmektedir. Karar alma sürecinde zorluğu ve toplantı ortamlarının hızla kaosa dönüşebildiğini belirten bazı katılımcılar, söylemdeki eşit söz hakkı hassasiyetine rağmen bazı kuryelerin sözünün karar alma sürecinde daha etkili olduğunu da vurgulamaktadır. Karar alma süreçlerinde yaşanan bu güçlükler kimi kuryeler tarafından olağan karşılanırken kimi kuryeler tarafındansa hiyerarşik bir oluşuma evrilme eleştirilerine konu olmakta ve gruplaşmalara, ayrılmalara temel teşkil etmektedir. Neticede oluşum içerisindeki karar alma süreçlerinde zaman zaman kimi kuryelerin kısmen daha baskın olabildiğine dair emareler görülmekte fakat kuryelerin bu duruma ilişkin görüşleri farklılık göstermektedir.

- Esnaf Profili ve Esnafla İlişkiler:

Patronsuz Kurye'nin (PK) çalıştığı esnaf profili çeşitli farklılıkları barındırmakla birlikte katılımcıların vurgusuyla "Kadıköy'ü Kadıköy yapan" yerel işletmelerden oluşmaktadır. Katılımcılar zincir restoranlarla çalışmaktan özellikle kaçındıklarını belirtirken manifestolarında da konuya ilişkin ilkeleri yer almaktadır (Patronsuz Kurye, 2021):

Pedal arkadaşları ağı olarak Kadıköy merkezli butik, küçük/orta ölçekli vegan/vejetaryen ve kapitalist tüketim kültürü döngüsü beslemeyen işletmelerle çalışıyoruz.

PK ağıнын işletmelerle kurduğu ilişkide önemli bir etkenin de mekânsal nitelikler olduğu görülmekte ve Kadıköy'ün özellikle taşıt trafiğini görece sınırlayan yapısının bisikletli dağıtım açısından çeşitli fırsatlar yarattığına vurgu yapılmaktadır. Ayrıca ilçe merkezindeki yeme-içme mekânlarının yoğunluğu ve çok sayıda mekânın kısa mesafeler içinde yer alması dağıtım açısından işlevsel bulunmaktadır.

Kadıköy'de restoranlar çok fazla. ...Rahat rahat ana yolu kullanamıyor olmak bisikletçiler açısından birazcık daha avantajlıdır. Tıkandığı noktada ...çok daha rahat ilerleyebiliyoruz bisikletle. Bize imkân tanıyordu o. ... Çünkü dediğim gibi Kadıköy'de taşıt trafiğine kapalı yollar var. Kadıköy'de sadece yaya yolu olan ya da sadece bisiklet yolu olarak kullanılan yollar var. Dolayısıyla bu bizim için bir konfor alanı sağlıyor. (Ayşe)

İşletmelerin ise kendi içlerinde farklılaştıkları görülmekte, PK'nın geniş bir esnaf profiliyle çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu çeşitliliği katılımcılardan Burak şöyle aktarmaktadır:

Maddi anlamda kaygısı olmayan işletmelerle de çalıştım. 'Eyvah! Bugün para kazanamadık zaten. Üç kuruş para kazanıyoruz, bir kuruşu-

nu da kuryeye verdik' kafasında olan insan da vardı. Yemeğini, yemeğimizi biz istemeden 'gel kardeşim birlikte yiyelim' diyen de oldu. Bir su vermeyen işletme de gördük.

PK kuryeleri tarafından Kadıköy'ün sosyo-kültürel yapısına da dikkat çekilmekte, bu yapının PK ile işletmeler arasındaki ilişkilerin kurulmasını kolaylaştırdığı belirtilmektedir. Katılımcılar tarafından Kadıköy'ün "bisiklet dostu" yapısına ve mahalle sakinlerinden yerel esnafa kadar kurulan ilişkilerin PK'nın kuruluş felsefesindeki değerlerle paralellikler içerdiğine vurgu yapılmaktadır.

Bisiklete olan saygı Kadıköy'de daha fazla kesinlikle. (Harun)

Yani hali hazırda organik ilişkiler vardı. İşte Kadıköy küçük bir yer bilirsiniz. Merkezî özellikle üç mahalleden oluşuyor. Özellikle Yeldeğirmeni Mahallesi'nde esnaflarla yerel halkın ilişkisi çok organiktir. (Mehmet)

Belirli bir sosyo kültürel, kültürel seviye ve algı var ve oraya dahil olan insanlar da zaten onu kabul edip ona uygun davranmak zorunda olduklarını bilerek yaşıyorlar. (Ayşe)

Bu durum Aldred ve Jungnickel'in (2014) çalışmalarında vurguladığı belirli mekânların bisiklet kullanımı ve buna bağlı olarak gelişen alt kültür alanıyla çok daha olumlu ilişkiler geliştirmesi neticesinde bisiklet kullanımına bakış açısındaki mekânsal farklılıklara ilişkin yaklaşımı ile de paralellikler içermektedir. Ancak her ne kadar sürecin mekâna dayalı gelişimi ve sosyo-kültürel faktörler etkili olsa da temel olarak ekonomik bir faaliyetin belirli bir rasyonalite çerçevesinde de sürdürüldüğünü belirtmek gerekmektedir. Nitekim PK ile işletmeler arasındaki sosyo-kültürel yakınlık dağıtım hizmetlerinin organize edilmesinde etkili olmakta lakin işletmeler açısından ekonomik çerçeve belirleyici olmaktadır.

PK'nın Kadıköy'ün butik işletmeleriyle çalışma tercihinin yanı sıra bu işletmelerin de PK ile çalışmasının temelde iki nedeni olduğu belirtilmektedir. Özellikle yakın yerlerdeki siparişler için bisikletli olarak PK'nın çok daha düşük maliyetle kuryelik hizmeti sağlaması en önemli sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer yandan, bisikletin çevreci bir ulaşım aracı olmasının kimi işletmeler için oldukça olumlu bir reklam aracı olduğu vurgulanmaktadır. Böylece hem ucuz hem de müşteri kitlesinin hassasiyetlerine hitap etmede oldukça avantaj sağladıkları söylenmektedir. Bunların haricinde, birçok katılımcı kendisini patron olarak gören, emir veren, çalışma tarzlarına müdahale etmeye çalışan işletmelerin var olduğunu fakat onlara bu alanı tanımadıklarını belirtmekte ve ayrıca semt esnafıyla dayanışma vurgusu devamlılığını sürdürse dahi çalışılan işletme sayısının artması beraberinde farklı çatışma alanlarının da ortaya çıktığını eklemektedir.

Bu noktada vurgulanması gereken bir diğer nokta pandeminin sadece çalışanlar açısından değil, işletmeler açısından da doğurduğu sonuçlardır. Çalışmanın hem literatür hem de PK'nın kuruluş sürecinin değerlendirildiği bölümlerinde söz edildiği üzere pandemi birçok işletmeyi paket servis sürecine zorlamıştır. Bu durum enformel sektörün sadece çalışanlar açısından değil, işletmeler açısından da bir hayatta kalma stratejisi sunması açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Nitekim pandemi sürecinde bu işletmeciler için PK ağının önemli işlevlerinden birisi, kurye hizmeti sunan büyük, kurumsal, online şirketler ile kıyaslandığında PK'nın çok daha düşük maliyetle yiyecek-içecek teslimatı yaparak işletmecilerin giderlerini azaltması olmuştur. Ayrıca pandemi sonrasındaki süreçte PK ağının faaliyet gösterdiği işletme sayısının gerilemesi de yine PK ve işletmeler arasında pandemi eksenindeki karşılıklı bağımlılığa işaret etmektedir.

Meslek Dağılımları ve Kişilerin İşe Başlama Hikayesi

Patronsuz Kurye'de (PK) çalışan kuryelerin meslek dağılımları incelendiğinde pandemi döneminde oldukça geniş bir yelpaze oluşturduğu görülmektedir. Öyle ki pandemi sürecinde üniversite öğrencilerinin yanı sıra sabit bir işi olup kapanma sürecinde kendi işini yapamayan oyuncu, müzisyen, fotoğrafçı, garson, tekniker gibi oldukça farklı meslek gruplarının PK'da bir araya geldiği anlaşılmaktadır. PK'da işe başlama süreçleri incelendiğinde ise katılımcıların önemli bir kısmının sosyal medya platformları, kurucular ya da kuryelerin sosyal çevreleri gibi kanallar aracılığıyla girişimden haberdar oldukları görülmektedir. Ayrıca bisiklete ilgi duyma, pandemi döneminde işsiz kalma, mesleğini yapamama vb. sebeplerle PK'ya dahil oldukları anlaşılmaktadır.

PK ağı, pandemi sürecinin getirdiği ekonomik zorlukları aşmanın enformel yollarından biri olarak mesleki farklılıkları içinde barındıran bir yapı görünümü sunmaktadır. Kapanmaların olduğu pandemi sürecinde geçimini tamamen PK'da kuryelik yaparak sağlayanların bulunduğu görülmekte, PK girişimi özellikle enformel olarak çalışan ve sosyal koruma mekanizmaları dışında konumlanan görece geniş bir emekçi kitlenin yeni geçim stratejileri geliştirme zorunluluğunun bir sonucu olarak kurumsallaşmaktadır. Zira, özellikle Kadıköy ve civarında işini, gelirini kaybeden ve sosyal koruma ödemelerinden yararlanamayan, yararlı bile bunlarla hayatını idame ettiremeyen garsonlar, müzisyenler, oyuncular vb. kesimlerden PK oluşumuna artan oranda katılımlar gerçekleşmiştir. Nitekim İnce'nin (2022) bu çalışma açısından da mekânsal olarak anlamlı olan Kadıköy'de kafe-bar çalışanları üzerine gerçekleştirmiş olduğu araştırmasında, pandemi sürecinde çalışanların enformel çalışmaya bağlı sosyal koruma eksikliğinde yaşadıkları güvencesizleşme pratiklerinin derinleşmesine işaret edilmektedir. Bunun yanında, pandemi tedbirlerinin kaldırılması ve çalışanlar arasında eski işlerine dönenler neticesinde pandemi sonrasında PK kuryelerinin mesleki profilleri dönüşmüş ve mesleki çeşitlilik azalmıştır. Söz

konusu kesimlerin PK kuryeliğine bir anlamda "dalıp çıkma" serüvenleri katılımcıların anlatılarına yansımaktadır:

O dönemde durmak zorunda olan sektörlerden kafe, bar çalışanları ve sanatçılar çok fazlaydı. Oyuncu, set çalışanları çok fazlaydı örneğin. Tiyatrocu, oyuncu dediğim gibi arkadaşlarımız vardı, müzisyen arkadaşlarımız vardı. (Mehmet)

Bu günkü profilde daha çok öğrenciler var. Ek gelir sağlamak için bu işi yapıyorlar. ... Sanatçılar veya diğerleri kendi mesleklerini yapabildikleri için artık, pandemi şartlarının azalmasıyla birlikte kendi mesleklerine döndüler. (Ömer)

Ayrıca gelir kazanma amacı taşıyanların yanı sıra, PK bünyesinde çalışmayı para kazanılabilen bir hobi olarak görenler ya da bir spor dalı olarak değerlendirilenlerin de olduğu saha çalışmasında açığa çıkan önemli bulgulardandır. Tüm bunlar, kuryeliğe yönelik mesleki değerlendirmeleri de çeşitlendirmektedir. Saha görüşmelerinde kuryeliği meslek olarak görenler ile meslek olarak görmeyenlerin sayılarının birbirine oldukça yakın olması mesleki farklılıkların yarattığı sonuçlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuryeliği meslek olarak görenlerde kolektif oluşumlara yönelik ilgi, potansiyel bir meslek, emek ve ekonomik kazanç yaratması gibi tematik nedenlerin öne çıktığı anlaşılmaktadır. Görüşme sırasında PK'da aktif olarak kuryelik yapmayan Ömer, çalıştığı dönemde kuryeliği meslek olarak görme nedenlerini şöyle aktarmaktadır:

Şu an görmüyorum ama Patronsuz Kurye'de çalışırken görüyordum. Patronsuz Kurye'de çalışırken sadece o işle ilgileniyordum. Yani bütün çalışma vaktimi, yani boş zamanım dışında kalan çalışma vaktimi Patronsuz Kurye'ye ayırıyordum. ... O yüzden kendimi kurye olarak görüyordum. Fakat şu an daha çok mutfakta çalışıyorum. O yüzden kuryelik benim için ek kazanç sağladığım bir meslek şu an için.

Üç yıldır tiyatrodan oyunculuk yaparken pandemideki kısıtlamalar nedeniyle işsiz kalan Burak ise, kuryeliği yeterli gelir sağlamaması ve sosyal güvencesi olmaması nedeniyle mesleği olarak görmediğini ancak ek gelir aracı olarak nitelendirebileceğini belirtmesi akabinde şunları söylemektedir:

Günde 100 lira-150 lira kazanıyorsam, keza her gün bu değil 50 lira-70 lirayla da günü kapattığım oluyordu. ...30 liraya satılan yemeği ben 25 liraya yedim de¹⁰, yani kazandığının dörtte birini yemeğe veriyorum. ... O yüzden tatmin etmiyordu da. Çünkü mecburdum, çünkü işsizdim, pandemi vardı. Üç yıldır tiyatrodaydım mesela. Pandemi vurdu ve herkes tepetaklak oldu. Ben de onlardan biriyim.

10. PK üyeleri, kuryelik yaptıkları işletmelerden indirim hakkına sahip olabilmektedir.

Bisikletli teslimat hizmetleri, istihdam/çalışma ilişkileri ile hobi/spor arasındaki ayrımın gri bir alana konumlanmasına da neden olmakta, teslimat hizmetlerindeki esnekleşme ve altsözleşme yapısı görünmez olabilmektedir (Wehr, 2006). Benzer bir yaklaşımın PK katılımcıları arasında da geçerli olduğu fark edilmekte, katılımcıların önemli bir kısmında “iki teker hastası olma” gibi söylemlerle bisiklet sürmeyi spor olarak yaparken bir de üstüne para kazanıyor olmanın önemli bir etken olduğu ifade edilmektedir. Kimi katılımcılarda ise PK kuryeliğini meslek olarak görmekle birlikte çeşitli zorluklar nedeniyle sürekli yapılabilecek bir iş olmadığına dönük değerlendirmeler görülmektedir. Bahadır, konuya ilişkin düşüncesini şöyle aktarmaktadır:

Kuryelik güzel bir meslek, iyi bir meslek. Ama yani hayatının sonuna kadar yapabileceğim bir şey değil kesinlikle. ... Şimdi ben 22 yaşındayım. ...Ama şöyle düşün, 32 yaşındasın, on yaş yaşlanmış mesela. O merdiveni çıkmak artık sana bir zulüm gelecek. Bu sadece bisikletle alakalı değil genel olarak kuryelik. Ve tabii ki ...İstanbul trafiği. ... Bisikletle trafikte giderken sakın gitmek gibi bir durum söz konusu olmuyor benim için. Çünkü sakın gidersem beni eziyor.

Pandemi kısıtlamalarının yürürlükten kalkmasıyla birlikte herkesin kendi mesleğine döndüğü katılımcılar tarafından vurgulanırken bu süreçten sonra az sayıda kişinin (yaklaşık 8-10 kişi) daimî iş olarak PK’da kuryelik yaptığı, büyük çoğunluğun ise (yaklaşık 50 kişi) ek gelir elde etme amacıyla haftanın belli günlerinde çalışmayı sürdürdüğü saha araştırması neticesinde açığa çıkmaktadır. Bu bağlamda PK, pandemi döneminde “hayatta kalma aracı olarak” artan enformel aktivitelerin bir örneğini oluşturmakta, potansiyel toplumsal kriz anının görece normalleşmesine bağlı olarak enformel aktivitelerin çalışanlar açısından yerini formal çalışma süreçlerine bırakabildiğini göstermektedir.

Gelir Belirsizliği, Güvencesizlik Algısı ve İş Kazaları Bağlamında Zorluklar

Görüşmeciler açısından Patronsuz Kurye’nin (PK) hem kuryeler hem de işletmeler tarafından kolektif ekonomik bir dayanışma alanı tanımlaması, özgür bir çalışma ortamı sunması ve çevreci olması gibi etkenler olumlu nitelikler arasında sayılmaktadır. Bununla birlikte sayılan olumlu özelliklerin yanında hem bisikletli kurye olarak paket taşımanın hem de özel olarak PK’da çalışmanın çeşitli zorluklar barındırdığı da ifade edilmektedir. Yapılan görüşmeler neticesinde en çok öne çıkan sorunların gelir, güvence ve güvenlik olduğu saptanmıştır. Görüşme sırasında PK’da aktif olarak çalışan Cemil ve aktif olarak çalışmayan Ali, karşılaşılan en önemli sorunu şöyle ifade etmektedirler:

En önemli sorun tabii ki shift paraları. Ama o insanların yaşam tarzıyla da alakalı. Bende emekli maaşı olduğu için birinci öncelik sorun diyemem ama mesela geçinmeye çalışan bir öğrenci için öyle. (Cemil)

Pedal metrenin artırılması gerekiyordu benim için. Çünkü verdiğimiz emeği tam karşılıyor gibi hissettiğimiz zamanlar oluyordu. (Ali)

Öne çıkan bir diğer önemli sorun alanını ise yoğun trafikte çalışmanın getirdiği riskler ve buna bağlı olarak iş kazası olasılığı oluşturmaktadır. Furkan, bu zorlukları şöyle aktarmaktadır:

Tabii ki risk faktörü var. Kadıköy'de özellikle yani insan trafiğinin ve araba trafiğinin en yoğun olduğu yerlerden birinde bisiklet sürüyor saatlerce. O yüzden risk faktörü gerçekten en kötü etkenlerden biri. Büyük bir eksi diyebilirim. Onun dışında sigortasız çalışıyor olmak.

Yukarıda ifade edildiği gibi bilhassa iş kazaları, yoğun trafikte sürekli olarak faaliyette bulunan bisikletli kuryeler için önemli bir risk alanını oluşturmakta, kuryelerin ise bu süreci farklı hareketlilik yöntemleri geliştirmek, görünürlüklerini artırmak gibi stratejilerle engellemeye çalıştıkları örneklerle karşılaşılmaktadır (Fincham, 2006b). Özellikle PK açısından değerlendirildiğinde ise kazalar, sürecin enformel niteliği çerçevesinde sosyal koruma yoksunluğuna paralel olarak yaşanan güvencesizliğin boyutlarını derinleştirici bir etki yaratabilmekte, katılımcılar tarafından vurgulanan sigortasız çalışma süreci güvencesizlik algısına bağlı olarak anlam kazanmaktadır. Katılımcılardan Ömer, bisikletli kurye olarak karşı karşıya oldukları iş kazası risklerini ve sosyal güvenlik konularını şöyle değerlendirmektedir:

Şimdi iş kazası yüksek bir iş yapıyoruz ve bütün sorumluluğu kendimiz alıyoruz. Çünkü bir iş güvenliğimiz yok. ...Biz bunu kask kullanarak, ekipman kullanarak kaza olmasını engellemekten ziyade kaza olduğunda önlem alarak aşmaya çalışıyorduk. Ama iş güvenliği konusunda bunun ciddi problem olduğunu düşündüğümüz için kurumsallaşma veya kooperatifleşme çalışmalarımızın ... sebeplerinden biri de bu iş güvenliğini sağlamaktı.

İş kazası bakımından yüksek risk taşıması ve sosyal güvenliğin olmayışı, PK içinde uzun süredir tartışılan ve geleceğe yönelik en önemli hedeflerden biri olarak ifade edilen kooperatifleşme isteklerinin en önemli sebeplerinden birini oluşturmaktadır. Ayrıca, kurumsallaşmaya ilişkin çabaların yanında söz konusu riskler için girişim içerisinde enformel dayanışma pratiklerinin de önemli bir çözüm yolu olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ali, bu enformel dayanışma ağını şöyle açıklamaktadır:

Sosyal güvence açısından sıkıntılı bir durum. Sonuçta sahada arkadaşın birine bir şey olsa bunun sorumluluğunu alabilecek bir şey yok. Bunun için kendi içimizde bir şeyler yapmaya çalışıyoruz. ...Onun için biz ...her shiftte katıldığımızda ortak havuz oluşturmaya başlamıştık. Bir lira veriyorduk mesela. O shiftteki arkadaşlar bir lira veriyordu.

Böyle bir ortak havuz oluşturuyorduk. Olası aksi bir durumda, atıyorum, arkadaşımıza olabilir bisiklet sürerken bir şey oldu. Mesela ayağı sakatlandı. ...Sahaya katılamayacağı süre boyunca veya geçimi için destek sağlamak amacıyla böyle bir havuz sistemi oluşturuyorduk.

Ayrıca risklere karşı PK'nın sürekli koordinasyon içinde bulunması, paket taşıma sürecinde hız baskısı yapılmaması, ağır paketleri bisiklet deneyimi daha fazla olan kuryelerin taşınması gibi önlemler geliştirdikleri de görülmektedir.

PK organizasyonu, kendiliğinden örgütlenen enformel bir çalışma modeli olarak benzer hizmetleri gerçekleştiren çalışma modellerinden belli ölçüde ayrılmaktadır. Bu çerçevede katılımcılardan hem geleneksel "patronlu" istihdam süreçlerinin hem de sayıları giderek artan dağıtım hizmetlerinde faaliyet gösteren platform çalışanlarının çalışma süreçlerinin değerlendirilmesi istenmiştir. Bu kapsamda özellikle geleneksel istihdam ilişkileri içinde yer alan kuryelerin çalışma koşullarına ve bu koşulların ortaya çıkardığı risklere dikkat çekilmekte, PK'nın bireysel denetime bağlı özgür alan yarattığı vurgulanmaktadır. Bununla birlikte formel çalışmanın sigorta ve düzenli maaş gibi belirli hakları sağlaması bu hakları sunamayan PK karşısında önemli bir avantaj olarak ifade edilmektedir.

Patronlu olarak çalıştığımız zaman ...her şeye karıştıklarına şahit oldum. Haftanın 6 günü çalışıyorsunuz. Ne zaman izin yapacağınız belli olmuyor. Bir gün öncesinden haber veriyorlar ve gün içerisinde de mola saatlerinize kadar karışıyorlar. ...Sadece sabit gelir avantajı vardı. Onun haricinde çalışma imkânları, çalışma ortamı cidden çekilebilecek bir ortam değildi. ...Patronsuz Kurye'de ise, kesinlikle isminin hakkını veren bir oluşum. Ama tabii ki bir sabit gelir, uzun vadeli bir iş olarak görülebilecek bir şey olduğunu düşünmüyorum şu an için en azından. (Harun)

Başka birinin altında çalışmanın yine faydaları var. ... Bizim çalıştığımız işte güvence yok. Mesela bizim sigortalarımız yok. ...Topluluğun yardımcı olabileceği konular var ama bunlar bir yere kadar ve her ay geliriniz sabit değil. Normalde bir motorlu kurye olarak bir işe girseniz minimum şudur, yaptığın her sipariş başına da şu kadar ek olarak gelir diye bir liste var. ...(PK'da) Minimum hiçbir zaman belli değil. Çalışacağın saat sayısı da belli değil. ...Yani her gün kazanacağının güvencesi yok parayı ve ne kadar kazanacağını da bilmiyorsun. Bu güvencesizlik aslında ayıran kısım. (Emre)

Bu çerçevede PK kuryelerinin güvencesizlik algısının sadece sosyal sigortayı içermeyen, geniş bir alanı kapsadığı gözükmektedir. İş güvencesizliği algısı genel olarak işin sürdürülebilirliğine ilişkin bir endişe durumuna işaret etmektedir (Dursun ve Bayram, 2013). Bununla birlikte güvencesizlik algısı daha geniş ve detaylı bir alana işaret etmekte, çalışanların kendi geleceklerini ve işin geleceğini öngörememesi, gelir ve çalışma süresi belirsizliği, sosyal güvence ve kuru-

ma mekanizmalarından dışlanması olarak çalışanlara yansımaktadır (McKay vd., 2012: 84). Bu bağlamda PK kuryelerinin gelirden işin devamlılığına kadar birçok noktada güvencesizlik deneyimine vurgu yaptıkları görülmekte, zorluk tanımlamaları doğrudan güvencesizlik algısına paralel sonuçları yansıtmaktadır.

Yeni bir alan olarak dijital platformlarda çalışmaya yaklaşımın ise çalışmanın literatür bölümünde değinilen uluslararası örneklere paralel sorunları barındırdığı açığa çıkmakta (Parwez ve Ranjan, 2021; Popan ve Anaya-Boig, 2021), bağımlı serbest çalışma olgusunun çelişkili yapısının koruma mekanizmalarını azaltıcı etkisinden söz edilmektedir. Böylelikle hem geleneksel "patronlu" çalışmanın koşullarının varlığını korumaya devam ettiği hem de geleneksel koruma mekanizmalarının bu ilişki içinde kaybolduğuna dikkat çekilmektedir.

Esnaf kuryeye gireceksek o ayrı. Çünkü kuryeler içinde ikiye ayrılıyor. Bir dijital platformda ...esnaf kurye yaptığı zaman kendi sigortasını kendi yapıyor. Askere gidecek, tazminat alamıyor. Ne için alamıyor? Çünkü kendi kendinin parasını ödüyor ya da kazanıyor. Ama ben bir işletme adı altında çalışsam, sigortalı olarak çalışsam 'abi ben seneye askere gideceğim' zaten sigortalısın. Tamam 30 milyar, 20 milyar, 10 milyar neyse paramı al git. Öyle bir fark var. Şimdi bisikletli kuryede hiçbiri yok. (Burak)

Bununla birlikte PK ağının sürdürülebilirliğini sağlamak ve yeni olanaklar yaratmak üzere dijital platformlarla da iletişimde olduğu, ancak çalışmanın yapıldığı dönemde olumlu sonuçlanmadığı belirtilmektedir. Gerek platformlarda faaliyet gösterenler gerekse doğrudan bir işverene bağlı olarak çalışan kuryeler açısından farklı düzeylerde bağımlılık ilişkilerinin ve güvencesizlik süreçlerinin ortaya çıktığı daha önce vurgulanmıştı. PK organizasyonu ise kuryelere çalışma günlerini, mesai saatlerini, iş ritimlerini belirlemek vb. açılardan birtakım özgür alanlar bırakabilmektedir. Fakat güvencesizlik ekseninde değerlendirildiğinde ise gelir belirsizliğinden iş kazalarına dek benzer güvencesiz koşulların PK çalışanları için de yüksek düzeyde geçerli olduğu anlaşılmakta, nitekim kendileri tarafından da formel koruma mekanizmalarının önemine vurgu yapıldığı görülmektedir.

Patronsuzluk

Yapılan görüşmelerde Patronsuz Kurye (PK) üyelerinin büyük bir bölümünün "patronsuzluk" konusuna yaptıkları vurgular oldukça dikkat çekmektedir. Kimi katılımcılar PK'ya katılma nedenleri arasında patronsuz olma niteliğini öne çıkarmakta ve bunlar için otonom çalışmanın bir tercih sebebi olduğu görülmektedir. Diğer taraftan kimi katılımcılar "patronsuz" olma durumunu ideolojik bir çerçeveden değerlendirmekte ve bunların PK'yı kapitalist gelişme eleştirisi üzerinden yorumladıkları anlaşılmaktadır. Katılımcıların patronsuz

olmayı “herkesin eşit olduğu”, “özgüveni artıran”, “istediğin zaman çalıştığın ve mola verebildiğin esnek, özgür bir yapı”, “kendi iradenle seçimini yapmak”, “tek başına değil topluca karar almak”, “baskı ve emir komutanın olmaması”, “emeğin istismar edilmemesi” gibi oldukça çeşitli ve dikkat çekici söylemlerle tanımladıkları gözlemlenmektedir. Örneğin daha önce çalıştığı işyerlerinde olumsuz iş deneyimlerine sahip olduğunu belirten ve patronlu çalışmayı “cehennem tarafı” olarak tanımlayan Caner, PK ağını “kimsenin kimseye haksız yere bağırmadığı” bir oluşum olarak nitelendirmektedir.

Bunun yanında organizasyon içinde “patronsuzluk” temel bir özelliği tanımlamakla birlikte, PK içindeki bazı bireylerin daha aktif rol almasına da dikkat çekilmektedir. Örneğin Katılımcılardan Cemil, PK’da bir patron olmaması yanında baskın karakterli kuryelerin bulunduğunu belirtmekte, ancak bunun topluluk için düzenleyici nitelikte olduğuna ve özgürlüklere müdahale edici bir niteliği olmadığına vurgu yapmaktadır. Diğer taraftan karar alma süreçlerinden bahsedilirken ifade edildiği üzere oluşum içerisindeki bazı kuryelerin sözünün daha etkili olmasını eleştiren katılımcılar da bulunmaktadır. Tüm bunlar PK’da hiyerarşi oluşma potansiyelinin bulunduğu izlenimini yaratmaktadır.

Katılımcıların büyük bir çoğunluğu, “patronsuzluğu sürdürebilmek mümkün mü” sorusu karşısında bunun sürdürülebilir bir sistem olduğuna inandıklarını ifade etmektedir. Özellikle PK’yı bisiklet kullanımı bakımından çevreci ve patronsuzluk bağlamında kapitalist gelişme eleştirisi temelinde tanımlayan katılımcılar patronsuzluğu sürdürülebilir bulmaktadır. Kimi katılımcılar ise “teknolojik gelişmelerle denetim mekanizmalarının oluşturulmasıyla”, “doğru kararlarla”, “ancak destekle”, “dar bir ekiple ve katı kurullarla” patronsuzluğun sürekli olabileceğini söylemektedir. Az sayıdaki katılımcı ise, kararların belirlenmesi ve bir yönetim tarafından uygulanmasına vurgu yaparak patronsuzluğu sürdürülemez olarak görmektedir.

Sonuç

Pandemiye bağlı olarak daralan istihdam ve artan işsizlik emek piyasalarında olumsuz sonuçlar meydana getirmiş, enformel çalışma ise bu alandaki sorunları derinleştirmiştir. Pandemi süreci enformel çalışmaya ilişkin iki temel özelliği görünür kılmaktadır. İlk olarak pandemi, enformel çalışanların istihdamını doğrudan etkilemiş ve enformel çalışma neticesinde sosyal koruma yoksunluğu bu emek formunu daha kırılgan hâle getirmiştir. İkinci görünür alan ise enformel faaliyetlerin sosyal kriz anlarında hayatta kalma stratejileri sunmasıdır. Pandemi sürecinde Patronsuz Kurye (PK) ağını ortaya çıkışı da enformel çalışmanın tam bu özelliğine bağlı olarak gelişen ve farklılaşan yeni iş ilişkilerine ve çalışma modellerinin ortaya çıkışına tekabül etmektedir.

Pandemi sürecinde PK’nın gelişimi iki noktada takip edilebilmektedir. İlk olarak PK ağı pandemiye bağlı kısıtlamalar çerçevesinde artan teslimat ihti-

yacı bağlamında hızlı bir organize olma süreci geçirmiştir. İkinci olarak yine kısıtlamalar ekseninde hem işletmeler hem de pandemiye bağlı olarak farklı iş alanlarında faaliyet gösterenler açısından ekonomik aktivitelerin sürdürülmesini sağlamıştır. Bu durum özellikle PK ağının pandemi sürecinde farklı meslekleri bünyesinde barındıran yapısı üzerinden takip edilebilmekte, pandemide iş kaybı yaşayan emek açısından bisikletli kurye hizmetlerinde çalışmanın yeni bir gelir alanı meydana getirdiği görülmektedir.

PK ağı kendini özgür bir çalışma ortamı sunan eşitler arası bir yapılanma olarak tanımlanmaktadır. Organizasyonel yapının ve çalışma sürecinin böyle bir şekilde tanımlanması faaliyet gösteren kuryeler tarafından da olumlu nitelendirilmekle birlikte, çalışmanın enformel yapısı güvencesizlik özelinde anlam kazanmaktadır. Özellikle bisikletli kuryelikte kaza riskinin önemli bir noktada konumlandığı düşünüldüğünde sigorta gibi formel koruma mekanizmaları dışında faaliyet göstermek riskleri derinleştirmektedir. Ayrıca güvencesizliğin boyutu işin devamlılığı ve gelir belirsizliği gibi durumların beraberinde daha da genişlemektedir. Bu durum enformel çalışmanın toplumsal kriz anlarıyla kurduğu ilişkinin net bir görünümünü sunmaktadır. Gerek işletmeler gerekse faaliyet gösteren kuryeler açısından pandemi ve sonrasındaki tartışmalarda ekonomik yaşamın devamlılığını sağlamaya ilişkin çabalar ve ekonomik rasyonaliteye ilişkin vurgular merkezi bir konumda bulunmaktadır. Ayrıca PK ağında patronsuzluğun sürdürülmesine, işbölümü ve karar alma süreçlerine ve güvencesizliğe ilişkin sorunlara çözüm bulunması adına kooperatifleşme tartışmalarıyla da karşılaşmakta, toplumsal bir kriz anında enformel olarak kurgulanan özgün bir çalışma modelinin kurumsallaşmaya ilişkin yaklaşımları, farklılaşan çalışma ilişkileri açısından önemli bir örnek sunmaktadır.

Kaynakça

- Alan, H. ve Köker, A. R. (2022) "Covid-19 Sürecinde Hız Kazanan İş Modeli İnovasyonu Olarak Bulut Mutfak Girişimciliği: Dünya'dan ve Türkiye'den Örnekler", *Doğu Üniversitesi Dergisi*, 23 (Covid-19 Özel Sayısı), 135-152.
- Alfred, R. ve Jungnickel, K. (2014) "Why Culture Matters for Transport Policy: The Case of Cycling in the UK", *Journal of Transport Geography*, 34, 78-87.
- Alvarez, J. ve Pizzinelli, C. (2021) COVID-19 and the Informality-driven Recovery: The Case of Colombia's Labor Market, IMF Working Paper, WP/21/235.
- Artı TV (9 Ağustos 2021), Patronsuz Kurye Kısa Belgesel https://www.youtube.com/watch?v=Py9ajtLOta0&ab_channel=Art%C4%B1TV (10 Kasım 2022).
- Balcı, Y. ve Çetin, G. (2020) Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisinde İstihdam ve Çalışma Hayatı Üzerindeki Etkileri: Sorunlar ve Çözüm Önerileri, İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Yayını.
- Breman, J. ve van der Linden, M. (2014) "Informalizing the Economy: The Return of the Social Question at a Global Level", *Development and Change*, 45, 5, 920-940.
- Büyükbayrak, B. (2021) "COVID-19 Önlemlerinin Zaman Çizelgesi", <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/covid-19-sebebiyle-turkiye-genelinde-alinan-onlemlerin-zaman-cizelgesi> (23.10.2022).

- Castells, M. ve Portes, A. (1989) World Underneath: The Origins, Dynamics, and Effects of the Informal Economy. A. Portes, M. Castells, & L. A. Benton içinde, *The Informal Economy - Studies in Advanced and Less Developed Countries* (s. 11-37). Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Chen, M. (2008) "Informality and Social Protection: Theories and Realities", *IDS Bulletin*, 39, 2, 18-27.
- Creswell, J. W. (2016) *Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Daniels, P. W. (2004) "Urban Challenges: The Formal and Informal Economies in Mega-Cities" *Cities*, 21, 6, 501-511.
- Day, J. (2015) "The Secret Life of a Cycle Courier", *The Guardian*: <https://www.theguardian.com/books/2015/may/01/my-life-cycle-courier-london-cyclogeography> (18 Ekim 2022).
- Dewan, S. ve Ernst, E. (2020) "Rethinking the World of Work", IMF: <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2020/12/rethinking-the-world-of-work-dewan> (2 Ekim 2022).
- DİSK-AR (2021) "DİSK-AR Salgının Bilançosunu Çıkarı: 3,6 Milyon İstihdam Kaybı (Araştırma Bülteni)", DİSK-AR: <https://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2021/08/Salgın-ve-Istihdam-Kaybi-Bilanco-REv3.pdf> (16 Ekim 2022).
- DİSK-AR, (2022). İkinci Yılında Pandeminin İşçilere Etkileri, İstanbul.
- Dursun, S. ve Bayram, N. (2013) "İş Güvencesizliği Algısının Çalışanların Kaygı Düzeyleri Üzerine Etkisi: Bir Uygulama", *İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 15, 3, 20-27.
- Dündar, A. O. (2021) "Kitle Kaynak Lojistiğin Son Adım Teslimatlarda Uygulanması Üzerine Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 24, 2, 511-527.
- filmeks (6 Temmuz 2021), 2-0 belgesel / 2-0 documentary", <https://www.youtube.com/watch?v=uZYjBKhZ5TY> (10 Kasım 2022).
- Fincham, B. (2006a) "Back to the 'Old School': Bicycle Messengers, Employment and Ethnography", *Qualitative Research*, 6, 2, 187-205.
- Fincham, B. (2006b) "Bicycle Messengers and the Road to Freedom", *The Sociological Review*, 54, 208-222.
- Fincham, B. (2007) "Generally Speaking People are in it for the Cycling and the Beer: Bicycle Couriers, Subculture and Enjoyment" *The Sociological Review*, 55, 2, 189-202.
- Güler Müftüoğlu, B. (2008) "Firmalar Arası Değişim İlişkisi: Fasonlaşma ve Taşeronlaşma", *Toplum ve Hekim*, 23, 4, 243-253.
- Hammer, A. ve Ness, I. (2021) "Informal and Precarious Work: Insights from the Global South", *Journal of Labor and Society*, 24, 1, 1-15.
- ILO, (2020a). World Employment and Social Outlook Trends 2020, Geneva.
- ILO, (2020b). ILO Monitor: COVID-19 and the World of Work, Third Edition, Geneva.
- ILO, (2021a). ILO Monitor: COVID-19 and the World of Work, Seventh Edition, Geneva.
- ILO, (2021b). World Employment and Social Outlook Trends 2021, Geneva.
- ILO, (2022a). ILO Monitor on the world of work, Ninth Edition, Geneva.
- ILO, (2022b). ILO Monitor on the world of work, Tenth Edition, Geneva.
- ILO, WESO Data Finder, ILO: <https://www.ilo.org/wesodata/?chart=Z2VuZGVyPVsiVG90YWwiXSZ1bml0PSJ0dW1iZXliJnNjY3Rvcj1bXSZ5ZWYyRnJvbT0yMDE1JmLuY29tZT1bXSZpbmRyY2F0b3l9WyJ1bmVtcGxveW1lbnQlLCJub3RjbkxhYm91ckZvcml0mc3RhdHVzPVtdJnJlZ2lvcj1bllldvcmxkl0mY291bnRyeT1bXSZ3b3JraW5nUG92ZXJ0eT1bXSZ5ZWYyVG89MjAyNCZ2aWV3Rm9yYWF0PSJDaGFydCmYWFdIPVsiQWdIMTVwbHVzIl0mbGFuZ3VhZ2U9ImVulg%3D%3D> (10.06.2023).
- İnce, D. (2022) "Güvencesizlik Kısacında Kafe-Bar Çalışanlarının Covid-19 Pandemi Deneyimleri: Kadıköy Örneği", *Emek Araştırma Dergisi*, 13, 21, 151-180.
- İnsan Hikayeleri (9 Mayıs 2021), Patronsuz Kurye Belgeseli, https://www.youtube.com/watch?v=PpSgLRTOal&ab_channel=%C4%B0nsanHikayeleri (10 Kasım 2022).
- Jensen, P. H., Pfau-Effinger, B., & Flaquer, L. (2009). The Development of Informal Work in the Work-Welfare Arrangements of European Societies. B. Pfau-Effinger, L. Flaquer, & P. H. Jensen içinde, *Formal and Informal Work: The Hidden Work Regime in Europe* (s. 3-21). New York: Routledge.

- Jessop, B. (1994). 'The Transition to Post-Fordism and the Schumpeterian Workfare State'. R. Burrows, & B. Loader içinde, *In Towards a Post-Fordist Welfare State?* (s. 13-37). New York: Routledge.
- Keskin, H. (2020). Yeni Normalde Sektörlerin Geleceği ve Firmaların Dönüşümü. M. Şeker, A. Özer, & C. Korkut içinde, *Küresel Salgının Anatomisi - İnsan ve Toplumun Geleceği* (s. 455-476). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayını.
- Kıdak, E. (2021) Kargo Taşımacılığında Kendi Hesabına Çalışma Aldatmacası - Esnaf Kurye Modeli, İstanbul: TÜMTİS Yayınları.
- Krastev, K. (2017) "The Impact of New Technology and Innovation on the Courier & Local Delivery Services", *Bulgarian Journal of Business Research*, 2, 36-45.
- Kul Parlak, N. (2016) Refah Devletinin Yeniden Yapılanması ve AB Ülkelerinde İş-Yaşam Dengesi, Ankara: Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayınları.
- Kul Parlak, N. ve Çiftçi, A. N. (2022) "Pandeminin Kayıt Dışı İstihdamı Dışlama Etkisi: Türkiye'de Formel-Enformel Emek Piyasalarındaki Ayrışma", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 82, 93-135.
- Kümbetoğlu, B. (2008) *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- McKay, S., Jefferys, S., Paraksepoulou, A., & Keles, J. (2012) *Study on Precarious Work and Social Rights*, London: Working Lives Research Institute.
- Meçik, O. ve Aytun, U. (2020) "COVID-19 Döneminde Eşitsizlikler: Çalışma İçerikleri ve Ücretler" *Emek Araştırma Dergisi*, 18, 1-26.
- Merkel, J. (2019) "Freelance Isn't Free: Co-working as a Critical Urban Practice to Cope with Informality in Creative Labour Markets", *Urban Studies*, 56, 3, 526-547.
- Miti, J. J., Perkiö, M., Metteri, A., & Atkins, S. (2021). The Informal Sector and Social Protection. E. Schüring, & M. Loewe içinde, *Handbook on Social Protection Systems* (s. 389-402). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Morales, R. (2020) "The Resilience of Informal Workers to COVID19 and to the Difficulties of Trade", *Sociology International Journal*, 4, 4, 92-95.
- Muehberger, U. (2007) *Dependent-Self Employment*, London: Palgrave Macmillan.
- Ormond Jr, P. A., Ferreira, P. V., Afonso, P. S., & Telhada, J. (2019). Economic and Risk Factors of a Transshipment System Using Electric Cargo Bikes for Urban Courier Services. *4th International Conference on Energy and Environment: bringing together Engineering and Economics*. Guimarães, Portugal.
- Özpinar, Ö. (2022). COVID-19'un İşgücü Piyasası Üzerine Etkileri. M. Özmen, & V. Yurdakul içinde, *Güncel Ekonomi Çalışmaları II* (s. 39-54). Ankara: Akademisyen Yayınevi.
- Parwez, S. ve Ranjan, R. (2021) "The Platform Economy and the Precarisation of Food Delivery Work in the Covid-19 Pandemic - Evidence from India", *Work Organisation, Labour & Globalisation*, 15, 1, 11-30.
- Patronsuz Kurye (2021) "Manifesto Patronsuz Kurye", <https://www.patronsuzkurye.co/i-%C5%9Fleyi%C5%9F-i-lkelerimiz-ve-manifestomuz> (10 Kasım 2022).
- Popan, C., & Anaya-Boig, E. (2021) "The Intersectional Precarity of Platform Cycle Delivery Workers", *SocArXiv tk6v8*.
- Portes, A. (2010) *Economic Sociology*, New Jersey: Princeton University Press.
- Sarkies, M., Hemmert, C. ve Pang, Y. v. (2022) "The Human Impact of Commercial Delivery Cycling Injuries: A Pilot Retrospective Cohort Study", *Pilot Feasibility Studies*, 8, 116, 1-11.
- Seetharaman, B., Pal, J. ve Hui, J. (2021) "DeliveryWork and the Experience of Social Isolation", *Proc. ACM Hum.-Comput. Interact*, 5, CSCW1, 64, 1-17.
- Tarınç, A. ve Ülken, H. (2021) "Covid-19 Sonrası Gelişen Mutfak Akımı: Bulut Mutfak", *Journal of Gastronomy, Hospitality, and Travel*, 4, 2, 321-328.
- Thanh, P. T. ve Duong, P. B. (2022) "The COVID-19 Pandemic and the Livelihood of a Vulnerable Population: Evidence From Women Street Vendors in Urban Vietnam", *Cities*, 130, 1-12.
- Tokol, A. (2021) "Kendi Hesabına Çalışma: Yeni Eğilimler ve Sorunlar", *Karatahta İş Yazıları Dergisi*, 21, 83-111.

- TRTHaber(28Ekim2021).PatronsuzKuryeışbaşındahttps://www.youtube.com/watch?v=n7DfOi82dl&ab_channel=TRTHaber (10 Kasım 2022).
- Vecchio, G., Tiznado-Aitken, I., Albornoz, C. ve Tironi, M. (2022) "Delivery Workers and the Interplay of Digital and Mobility (In)justice" *Digital Geography and Society*, 3.
- Vieira, T. (2020) "The Lose-Lose Dilemmas of Barcelona's Platform Delivery Workers in the Age of Covid-19" *Social Sciences & Humanities Open*, 2, 1, 1-9.
- Wehr, K. (2006) "Bicycle Messengers and Fast Capitalism: An Old School Solution to the Needs of Techno-Capitalism", *Fast Capitalism*, 2, 1, 1-10.
- WHO, (2022). *Coronavirus (COVID-19) Dashboard*, WHO: <https://covid19.who.int> (2 Ekim 2022).
- Williams, C. C. ve Lapeyre, F. (2017) *Dependent Self-Employment: Trends, Challenges and Policy Responses in the EU*, Geneva: ILO.
- Yücesan-Özdemir, G. (2001) "Mavi Yakalı İşçiler Üzerine Çalışmalarda Eleştirel Etnografi: Yöntembilimsel ve Politik Açılımlar/Sorunlar", *Praksis*, 4, 332-346.
- Yücesan-Özdemir, G. (2020) *Fırtınadaki Arı Mühendislerin Hayatı*, Ankara: İmge Kitabevi.
- +90 (3 Şubat 2022), Patronsuz Kurye olmak "Emek sömürüsü yok, herhangi bir aracı yok", https://www.youtube.com/watch?v=XDFV5Bqu6aA&ab_channel=%2B90 (10 Kasım 2022).